781
L I.5

ՅՈՒՅՑ

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԱՄՍԱԿԱՆ

ԱԶԳ. ԿՐՕՆԻ. ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ
ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ
ԲԱՆԱՄԻՐՈՒԹԻՒՆ

ԼՈՒՐ ԵՐՋԱՆ — ՀԱՏՈՐ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

ՏԵՏՐ ԱՒԱՋԻՆ — ՅՈՒՆՈՒԱՐ 1875

Ա. Աստիրանական ուխտի պատմատարրութիւնք.
Բ Հերիւնաձեղերէ հետանոտ.
Գ. Նշան երկրագնէի.
Դ. Բուրյան—էրատանի Աստուծոյ.
Ե. Քննադատութիւն նմատրէրական տուրքութեան.
Զ. Վէդ—Հոգի Սուքը. Ռուս ի Սմբերդան.
Է. Հանդիպում Տ. Մեսրովպայ վարդապետի.
Ը. Աբեղատրել.
Թ. Հին տարեն անուշահոտութիւններ գործածելու սովորութիւնը
Ժ. Բանաստեղծութիւն. — Նոյն հայերենութէի.
ԺԱ. Ալ Ե այլ. — Նոյնոյ յուշարձութեան հանդերձ — Հանճարեղ պատասխանի.

ՑԱՐՄԱՏ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՎԱՆՈՅ Ջ. Ս. ԱՅՏՈՒՆԱՑՑԻՆ
— 1875 —

ಕರ್ಣಾಟಕ

ಅಭಿನವ ಪಂಪ ಶ್ರೀ ನಾಗಚಂದ್ರ ವಿರಚಿತ

ಮಲ್ಲಿನಾಥ ಪುರಾಣಂ

ಮತ್ತು

ಶ್ರೀ ಜನ್ನ ಕವಿ ವಿರಚಿತ

ಯಶೋಧರ ಚರಿತೆ

ಸಂಪುಟ ೨೦ನೆಯದು

ಸಂಪಾದಕರು

ಆರ್. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯ, ಎಂ. ಎ.

ಪ್ರಕಾಶಕರು

ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು

ಬೆಂಗಳೂರು

೧೯೨೨

ಮುದ್ರಕರು ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶಕರು — ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು

೪೯೨೮ ಮೊದಲನೆಯ ಮುದ್ರಣ — ಆಗಸ್ಟು ೧೯೨೨

ಮುದ್ರಣ ಸಂಖ್ಯೆ — ೧೯೨೦

ಮುದ್ರಣಾಲಯ — ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು

ՅՈՅՍ

Ի ՎԱՆԱՀԱՑՐՈՒԹԵԱՆ Տ. ԽՈՐԷՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

ՅՈՅՍ

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԱՄՍԱԿԱՆ

Ապգ. Կրօնք. Բարոյական.
Իմաստասիրութիւն. Գիտութիւն.
Բանասիրութիւն.

ՀԱՏՈՐ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

ԳՐԵՆ

ՄԻՆԱՍԵԱՆՔ ՈՒԽՏԻ ՋԱՐԽՈՓԱՆ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՆԻ

ՅԱՐՄԱՇ
ԻՏՊԱՐԱՆԻ ՎԱՆԱՅ
1875

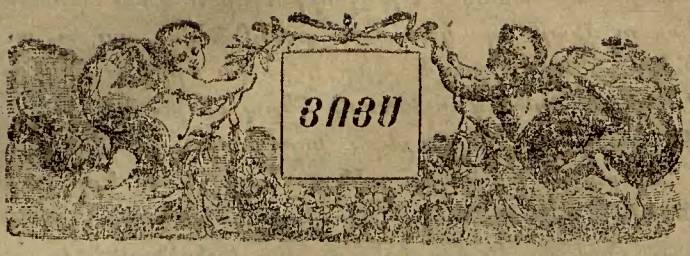

ԱԻԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ՈՒԽՏԻ ՝

ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Եւրոպայի առջեւ Տաճկաստանի իրրեւ մի ժողովուրդ կը ներկայանայ , ժողովուրդ մը՝ որուն կրօնքը քրիստոնէութեան եւ հրէութեան բարձրացութեամբ չինծու դրութիւն մ՚ունի . ժողովուրդ մը՝ որ աւետարանի լուսոյն վերածնեալը չէ , այլ լոկ նուիրապաշտութենէ փրկեալ եւ մարդկեղէն վարդապետութեան աշակերտեալն է . Այսպէս կ՚ատորագրէ Եւրոպա Տաճկաստանի ժողովուրդն իր խղճմտութեան առջեւ : Աւսոր համար միջին դարէ եւ այդ տեսակ մոլեռանդութիւնն՝ որուն տակաւին Եւրոպայի մէջ ծուխը կայ , թէեւ բոյն ընկած է , չանք կընէ Տաճկաստանի մէջ աւետարանի տարածումը յապղել .

Խաչակրաց ժամանակէն՝ Եւրոպայի սովորութիւնն է հեռաւոր եւ մերձաւոր ազգաց ժողովուրդները իր

դաւանութեան համաձայնեցուցանել։ Յունական եկեղեցւոյն լատինականէն բաժնուիլն, որ սկսաւ փոտ՝պատրիարքի ժամանակէն, թէպետ դրութիւն եղաւ լատինացւոց ոչ միայն այս կորուստը դարմանել, այլ եւ աւելի ևս շահել։ Ընտի և այսր Եւրոպա երբեմն ընկերութեամբ և այժմ դրութեամբ կերպ մը խաչակիր է, ամեն կրօնքներ բաղդատելու նպատակին համար։

Կերպ մը խաչակիր ըսինք. որովհետև երբ այժմ Ընդհանուր քրիստոնեայ հասարակութիւնն Ասիոպանական ոճով ընկերութեամբ կուգայ մեր երկրին մէջ, խաչ կըրելու տեղ Ասիոպան չալակելով կուգէ չըշել, որ ինչպէս գիտենք միև նոյն բանն են։

Հին խաչակիրները փոխանակնաբար Ասիոպանական ոճով տիտղոսով անցեալ օրեր եկան մեր երկիրն՝ և մեր վեհապետին յիշատակագիր ներկայացնել ուզեցին, ի մասին կրօնական ազատութեան։ Գոհութիւն ունի ամբողջ տաճկաստան մեր կառավարութեան իմաստութենէն, որ մերժեց աւետարանակիրներու պատգամաւորութիւնը, չթողելով որ աղգայ իրաւունքի սահմանադրութեան հակառակ կարդէ դուրս քաղաքացիարին այս կարգէ դուրս պատգամաւորութիւնը։ Տաճկաստանի քրիստոնէական եկեղեցիք ինչպէս են հայք, Յոյնք և ասոնց դաւանակիցք ուզածի եղան և իրաւունք ունէին, որ մերժուեցան այս ոչ-աւետքեաններէն, ի հակառակ դրութեան առաքելոց յայտ նիման վրայ չկրնան պնդել կուգեն ասոնք, քան նոր եկեղեցի ծնանիլ և գտանիլ։ Ահա եղած են միշտ Եւրոպայի բարեվիճակ քրիստոնէից գործողութիւնները։

Խիստ կը խօսինք և պիտի խօսինք այս չանքերուն դէմ, գիտնալով՝ որ ոչ ողջամիտ քրիստոնէութեան՝ ղոր կը պաշտպանէ անշուշտ Եւրոպայի աւելի մեծ հասարակութիւնը, կը դպչի և ոչ ալ քաղաքականութեան։

Վասն զի քրիստոնէութիւն ընդարձակելու առաքելական դրութիւնն Եւրոպացւոց մինչև ցայսօր մեր երկրին մէջ գուցածը չէ։ Ոչ Պետրոս Ընտիրքի մէջ, ոչ Պօղոս՝ի Հռոմ, ոչ Յովհաննէս Քրիսոստոմ, ոչ Թա-

դէտս և Բարթուղիմէոս ի Հայաստան եկեալ. եկեալ ատոնց պէս գործելին իւրեանց առաքելական կոչումը։ Պօղոս ներսին, ոչ պատգամ՝ ղրկեց և ոչ պատգամաւոր իւր դրուելեան հրատարակութեան համար։ Այլ այս դերագոյն մարդկիկը ժողովրդեան ատրճին մնացեալ լուսաւորութենէն ինչպէս բոլը ծուխէն սկսելով եկան մինչև Թադաւորական ամուսնները։ Թադաւորը դերեզով ժողովրդեան մէջ յարձակելը առաքելոց գործը չէ, այլ սուտ կրօնիչ հեղինակներուն, որ իւրեանց ակաթութիւնը դաւաղանով և զէնքով տպառնալով ուզած և այնպէս յարձակել որոշած են։ Եւրոպայի աւետարանաբաշխներն իւրեանց դրութիւնը պատուաստել միայն ուզած են մեր և յունաց, և այլ եկեղեցեաց դրութեան վրայ։ Թող ցուցնեն մեզի ասկէ աւելի բան մ՚ըրած ըլլալնին մեր երկրին մէջ, որուն մէկի դէմ չորս աւելի մասը քրիստոնեայ չէ, և աւետարանաբերներուս չնորհքը չեն վայելեր, լմոլ ցուցնեն կըսեմ, այս չնչին առաքելութիւնը մեր երկրին մէջ, և մենք ալօթք ընենք Աստուծոյ՝ որ յաջողին դործել մեր դրացիներուն վրայ։

Սակայն այսպէս չէ. կրօնքը պատրուակ առնելով քրիստոնէութիւնն եւ մարդկային բանականութիւնը կատակել կուզեն այդ բարեմիտները։ Ապա լմէ ոչ՝ ինչ կընշանակէ հայ եւ յոյն եկեղեցեաց յոյժ հին դործակցութիւնը խանդարել, եւթէ ատոնք կուզեն եկեղեցիներ կազմել ինչ կընշանակէ դայթակղութիւն սըվառել մեր հին սովորութենէն, եւ քրիստոնէական սովորութիւնները դնելու չանալ. ինչ կընշանակէ կործանում պատճառել վարդապետութենէ հայկական շինուած քներուս, եւ վարդապետութիւն հիմնելու պատգամաւորութեան դալ։ Ատոնք հակասութիւններ են, բեղեզբեռուզ դբեղեզբեռուզ չկրնար հանել, գէւ զդէւ չկրնար հալածել, սատանայ զսատանայ չկրնար վարել։

Ո՛հ, ինչ անիրաւութիւն, եւ ինչ բռնութիւն։ Մենք մեր վեհապետին պատգամաւորութեամբ ներկայանալով, աւելի իրաւունք ունինք խնդրելու, որ հե-

ուսյունէ մեր երկրէն այս խուովարարները որ յանուն Անգլիոյ եւ Ամերիկայի հասարակութեան քրիստոնէութիւն տարածելու կուգան եւ մեր կրօնքին խմաստասիրութիւնը կը հալածեն, քան թէ իրենք։ Բայց աշխարհին դործն այսպէս կերթայ։ Հաստատուն պահէ Աստուած մեր Սուլթաններուն աթոռն այս երկրին, մէջ՝ որ եւրոպացի քրիստոնեայ ոչխ երէն աւելի խմաստասիրութեամբ կը վարուին իրենց հպատակաց դաւանութեանը հետ։

Քաղաքականութեան ալ կարծեմ չկրնար դպչիլ մեր այս ըսածներէն։

Վասնզի, քաղաքականութիւնը՝ նկատելով զինքը այսօրեայ յառաջադիմութեան մէջ, յորում աւելի ապահովեալ են ազգաց իրաւունք ըստ աստանէրն, եւ որուն մէջ աւելի խմաստութիւն կայ ազգաց յարաբերութեանը կողմանէ՝ քան հին ժամանակի քաղաքականութեան մէջ, այս պայծառ քաղաքականութեան մէջ ասկէ չիմալ առաջարկութիւն չէր կրնար ըլլալ, որ գոնչ նոյն փարաւօն մը չ'իներ էին մեր Սուլթանն եւ իրենք Մովսէսներ եւ Ահարոններ գարձած եգիպտացւոց վայրի արքունիքը կարծեր էին մերը։ Ա,յնչափ կոշտ վարմունքի դէմ խօսել ոչ քաղաքականութեան հետ յարմարութիւն ունի՛ ի մեաս կամ՛ ի նախատինս եւ ոչ լեռնականութեան հետ։

Չկայ Հայոց մը սիրտ՝ որուն վրայ պալար մը չգըտնուի եւրոպացւոց մոլեռանդութենէն, որ մերթ խաչակրի, մերթ մխարարի, մերթ աւետարանականի, մերթ աստուածաշունչի տարածման եւ այլն ընկերութիւններով այս երկիրն եկած եւ մերթ ժողովրդեան բերնով մեր եկեղեցին հայհոյեր են մեր առջեւ։

Ա,յս վերջին ոչխ ոխերտութենէն սպառազանեալ ոտքս Աստուած պահէ։

ՀԵՐՁԱԽԱԾՈՂՆԵՐԻՆ ՀԵՏԱՆԱԼ

Քրիստոնէից բոլոր եկեղեցիները մէկ դաւանութիւն ունենալնուն՝ այսինքն Քրիստոսի յայտնած հաւատքը եւ բարոյականը մէկ կերպ պահելնուն համար, մէկ մարմին կը հասկցուին. Հաւատացեալք մէկ մարմնին նշանակելնին երենց ողջունին մէջ, զոր կուտան սուրբ պատարագի առեն, աւելի բացայայտ կերեւցնեն՝ երբոր փոխադարձաբար իրարու ուսերը կը համբուրեն: Սիրոյ եւ միաբանութեան այս յայտարար նշանը Առաքելոյ ժամանակէն է. ասոր ապացոյցը Պօղոսի իմպիերատն մէջ կը կարդամք. — Ողջոյն տալիք միմեանց՝ ի համբոյր սրբութեան: Հ—Է. ԺՃ. 16.

Սուրբ համբուրիս հաւատացելոյ զերար բռնեւելը մէկ մարմին նշանակելու ապացոյց անկէ կը հասկցուի, որ առաքեալը յաւուկ պատուէր կուտայ Խորնեցւոյն՝ այնպիսի մարդիկներէ, որ երենք զերենք քրիստոնեայ կը կոչեն, բայց քրիստոնէից եկեղեցիէն դուս են, այսինքն ի՛նչ դաւանութիւն որ ունին առ հասարակ միւս եկեղեցիները այն դաւանութիւնը չունին: Սուրբ առաքեալն այս պատուէրը, ծանրացունելու համար, յաւուկ ազաչելու կերպով կուտայ, ինչպէս. կաղաչեմ ձեզի, եղբայրնե՛ր, ճանչցե՛ք այնպիսիները՝ որ ձեր ասրած վարդապետութեան հակառակ հերձած եւ պատճառ լինելու կը դործեն. ճանչցե՛ք առանձնելը եւ հեռի կեցէ՛ք երենցմէ:

Սմենն անդամ պակաս չեն անանկ մարդիկ՝ որ միշտ քրիստոնէից մէջ կը մտնեն կելլեն, որոնց կամ կարծիքը մեծ է. եւ կամ դործը: Կարծիքը մեծ մարդկները անոնք են, որ կրօնքի պատրկայնելուն

վրայ իրենց խելքովը անանկ համոզում կը յայտնեն՝ որ քրիստոնեայ եկեղեցիներուն ընդհանրական համոզումը եւ կարծիքը չէ՝ օրինակի համար՝ բոլոր եկեղեցիները համոզուած են՝ թէ Նշխարացոյց հոգւոյն համար եկեղեցւոյ ապօրհնելը դէպ ի գիպ է, սանկ կըսեն՝ թէ բոլորովին աւելորդ է։ Կարծիքը մոլար մարդկանները անանկ են՝ որոց գործնական սովորութիւնք քրիստոնէից ընդհանուր գործնական սովորութեանց չեն նմանիր՝ օրինակի համար՝ սահմանեալ աւետարան ունին քրիստոնեայք առ հասարակ՝ որ քրիստոնէական այս ինչ դիպուածը կը տօնախմբեն, եւ այս ինչ օր կըտօնախմբեն, այս ինչ օրերը պահեցողութիւն կընեն՝ եւ այնինչ օրերը չեն ըներ. մարդիկ կան՝ որ այս ընդհանուր սովորութեան չեն յարմարիր, այլ իրենք իրենց ուղած սովորութեան կը հետեւին։

Երկու կերպաս ալ ընողները ճշմարիտ քրիստոնեայ չեն, այլ այնպիսի մարդիկ են՝ որ եկեղեցւոյ մէջ հեծծոծ եւ բաժանումներ ըլլալը եւ գոյութիւն ունեցողները պատահելը կը սիրեն։

Ուրեմն՝ ընթերցող, առաքելոյ առեն կային այնպիսի մարդիկ՝ որ առաքելոց քարոզութենէն ու վարդապետութենէն դուրս ուրիշ բաներ, այսինքն սրբը հին կտակարանը, սրբը եբրայական սովորութիւնները, արն ալ իրենց խելքը եւ կամքը հաստատուն հիմն եւ ուղղութիւն սեպել կուզէին, սոսկայ համար է որ սուրբ առաքեալը կըսէր, ճանչցիք պատուիրեալ՝ որ չէր ուզեր ուրիշ քարոզողներուն հակառակ ներշնորհեալ հաստատութիւնը առաքելոյ սորված վարդապետութիւնը առաքելոյ լեզուներէն եւ թղթերէն լսածնին էր։ Վասնոյ ալ կան այնպիսիներ՝ որ բոլոր քրիստոնէից ընդհանուր վկայութիւնն ու կարծիքը բանի տեղ չդնելով իրենց առանձին կարծիքն առաջ քշել կուզեն։ Ասոնք են սուրբ դիրքը պատճառ բանելով՝ բոլոր եկեղեցւոց սեղանը քարկոծողները, որ ամեն քաղաք եւ դիւղ եւ տուն կըմտնեն կ'ելլեն, ընկերութիւնները եւ տուները մէջ գժտութիւն եւ պատահատումներ կը ձգեն։

Աշխատիները հոգիներու վրանգ պատճառելէ ի զատ մարմնաւոր վնասներ ալ չատ կըբերեն. հաւատքնիս խանդարելու հետ մեր քերնիս ալ որտերնիս ալ կ'ապականեն. մեհեր կըբանան կրօնքի փոխ՝ առանց անոր ամեն խնդիրները ոգեմոռութեամբ դիտնալու, եւ պատրաստ մեհերու համար ժամնամակներ վաճառելով տակաւ տակաւ կը վարժեցուենն զմեզ այն ահագին մոլութեան՝ որ բոլոր մոլութեանց մայրն է, այն է դատարկութեան, որ հոգի եւ մարմին վնասդատմոյն կըզանանէ։

Աշխատիները, Պօղոս առաքեալին պատուիրանին համեմատ, ոչ միայն սուրբ համբուրի եւ դրկախառնութեան արժանի չեն, այլ եւ խորհելէ են. Ոչ թէ կը պատուիրեր առաքեալը որ առանձինները իրարու հետ, հեռուերնին վիճաբանինք եւ յաղթահարենք, այլ պարզապէս կը պատուիրէ որ խորհին, հեռի կենանք։ Որովհետեւ առանձինները ոգեկան ըլլալնուն, կամ իրենք բան մը պիտի հասկցած ըլլալնուն եւ կամ կրօնք տարածելու բարի նախանձաւորութիւն մը ունենալնուն համար չէ՝ որ յաճախած եւ բնդհանուր եղած մարդապետութեան կը հակառակին, այլ կամակոր, հակառակասէր, չահասէր եւ այլն ըլլալնուն համար։ Պէտք է առաքեալը բուռն ձին պէտ. է ըսել ձնահաս ձայ կըձառայէ, այլ է՝ ինչ որ ուժգնէն, (այս միջոցին բառով կը հասկցուի ամեն մեղքերնին) ու ան ոչխարին խառնուիլ ու փոքրանալնին չափով անոնցմէ կըձերբազատին։

Առաքեալը կըպատուիրէ՝ որ առանձնին հետ կենան. հետ կենանք այնպիսի տեղ ու ժամու մը զոր ոչ ոք կըզգայ եւ կամ գաւմէ՝ որ անուշ անուշ եւ ոչ զգալի ձեւերով հոգեւորապետութիւնն կը ձեւանայ, հետերնիս առնչի բարեմարդութեամբ կը վարուին, իրենց խելքին եւ խօսքին հետեւ է գայթներուն շահ կուտան, մեր աղգային դաւանութիւնը կամաց կամաց մեզմէ խորտ ու մոլար կերեւցուենն, մինչեւ աղգերնիս ալ հաւատքնիս ալ մեզմէ առնչի կրնեն։

Ժողովուրդ Հայոց, անմեղ ըլլալով ամեն բանի դիւ-

բաՀաւան եղո , անոր Համար աւելի քո մեջ կըշրջին մա֊
ղորամիտներդ՝ որ գիւրաՀաւանութիւնդ գործիք ընե֊
լով՝ սուրբ Հաւատքդ կործանեն ։

Խորչէ օտարին՝ եւ օտարին գործիքէն ։

"Ղազեմ գձեզ եղբարք , գիտել զարնախոհին , որ
գՆերձաւածս և գդաւթակղութիւնս առնիցեն արտաքոյ
վարդապետութեանն՝ զոր դուքն ուսայք , և խորչեցա֊
րուք ՚ի նոցանէ ։ Հռ֊ց։ ի֊Զ։ 17 ։

"Զգոյշ լերուք ՚ի սուտ մարգարէիցն՝ որք գան առ
ձեզ Հանդերձիւք ոչխարաց՝ և ՚ի ներքոյ են գայլք յա֊
փշտակողք ։ ի պտղոց նոցա ծանիջիք զնոսա. միթէ յա֊
ղիցէն ՚ի փշոյ խաղող՝ կամ ՚ի տատասկէ թուզ ։ Մաթ։
Ը։ 15—16 ։

"Զգոյշ լերուք ՚ի խմորոյ ռնտաի վարիսեցւոց և ՚ի
խմորոյ Հերովդիանոսաց ։ Մարկ։ Ը։ 15 ։

"Զայս գիտասջիր՝ թէ յաւուրս յետինս եկեսցին
ժամանակք չարք ։ Զի եղիցին մարդիկ անձնասէրք ,
արծաթասէրք , հպարտք , ամբարտաւանք , հայհոյիչք
. . . որք ունիցին զկերպարանս աստուածապաշտութեան,
և ՚ի զօրութենէ անտի նորա ուրացեալք իցեն . և խոր֊
չիջիր ՚ի նոցանէ ։ քանզի ՚ի նոցանէ են՝ որք մտանեն
տանէ ՚ի տուն և գերեն զկանայս չհզկակուտեալս մե֊
ղօք , և վարեն ՚ի պէս պէս ցանկութիւնս ։ Որք յամե֊
նայն ժամ ուսանին և երբէք ՚ի գիտութիւն ճշմարտու֊
թեան ոչ Հասանին ։ Այլ որպէս Յանէսն և Յամբրէս Հա֊
կառակ կացին Մովսիսի , նոյնպէս և սոքա Հակառակ
կան ճշմարտութեանն ։ Մարդք ապականեալք միօք՝
անպիտանք ՚ի Հաւատոյ ։ Բ։ Տիմ։ Գ։ 1—9 ։

ՆՇԱՆՔ ՔՐԻՍՏՈՆԷԻ

Քրիստոնէին նշանները չորս են. Ա. Եկեղեցի, ըսե՝ աշխարհ, ձիշդ պատուիրանագիտակ եւ կատարեալ արդար ըլլալ։

Աղը կը համեմէ միսերը, կառնէ հոտը, կը պահէ ապականելէ։ Քրիստոնէին խօսակցութիւնն ալ պէտք է որ ընկերին բարեսաչաւութեան ախորժակ տայ։ Ա. Պատուէրը կուտայ Պօղոս առաքեալն ալ կողոսացւոց թղթին մէջ. Ձեր խօսքը դէպ պէտք ընծեռուի լեցուն և աղով համեմեալ ըլլայ։ Իրենց վարքին մէջ Թոյլ եւ մեղկ եղող քրիստոնեաները այսպէս չեն ըլլար։ Մարդ աչխոյժ մը կենալու է քրիստոնէին խօսքերուն մէջ, ապին համին պէս ուժգին եւ ազդու ըլլալու է, Սակայն ազդ չափազանց ալ ըլլալուչէ։ Ա. Ախորժակ տալու չափ, որ քաղցած չ'ապրի։

Ձմեռարհի լոյս ըլլալը միայն հովիւներուն պարտքը չէ, ինչպէս կը հասկըման շատերը, այլ բոլոր քրիստոնեից ալ։ Պօղոս առաքեալ կը պատուիրէ փիլիպպէցիներուն՝ որ լուսաւոր ևս ներկայնեալ ազգին մէջ անոնք ըլլան, և ալեարհի մէջ ասպղ պես լոյս գան։ Պետրոս ալ կըսէ կապադովկեայց թղթին մէջ. Ո՞վ ինչ խօսի նըբան պատգամ Աստուծոյ կամ նըբան Աստուծոյ բերնէն խօսելու է։

Քրիստոնէին վարքը պետք է շատ ճիշդ ըլլայ, մինչև ամենէն վատթր պատուիրանները համար ալ թուլութիւնը պզտիկ բաներէ կսկսի. և անոնցմէն մարդս մեծ դէշութիւններու մէջ կերթայ կկնայ։ Քրիստոնեական ճշդութեան այս սկզբունքը մեր Տէրը դրաւ. Որ նաց ինչ նշանակեցն ալ ըսէին կոչուէ, ըսաւ. Օրէնք ըսելով հին կըտակարանի եւ մարդարէից իր վրայ դու շատ բաները հասկնել կուտէր։ Ա. Այս օրինաց մէջ մեծ պարագաները ալ կային իր վրայ, ինչպես էին կուսէ ծնունդը, չարչարանքը, խաչը, յարութիւնը, հեթա-

նոսաց դարձը եւ հրէից աղգին վերջին պատիժը. բայց մանր պարագաներ կամ նշանակեցեալ ալ կային եւ կատարուել պէտք էին, ինչպէս էին հանդերձները բաժնել, պատմուճանին վրայ մի ճակ ձգել և այլն։ Պիղատ ծախսեր, ասիկայ օրինաց մի մեծ հատուածը կրնայ կոչուիլ. բայց երեսուն դահեկանի պիտի ծախսեր, եւ այս դրամովը ալ բրտի ագարակ մը պիտի գնուեր, ասիկա օրինաց նշանակեցին էր, բայց կատարուելու էր Պիղատ չարչարուեր, ասիկա գիտուոր բանն էր օրինաց դուշակութեան. բայց քահանային դուրս, այս ալ նշանակեցին էր։

Երբոր ամէն օրէնք ճշդուեցաւ պահելու եւ կատարելու, բարձրեալին հանդուցիչ, որ ելիր ի Աստուծոյ, մեզ երկրիս ալ հանդարտակ եւ կատարեալ աւետիքին մարդ կըլլանք։

Մեր ցերը իւր հատատագործներուն պատուիրած էր իրենց-իրենց հրեայ ժողովրդեան եւ օրինաց դպիրներուն արդարութենէն ջրջոցին ըլլալ։ Այս գործ բազմցուցիչը երեք առաքեան ունի, Հեթանոսաց խնամատարներուն արդարութենէն անդնդոտ է մերը, Աստ հասար ըսաւ՝ Ի՞նչ որ ընդհանրապէս ալ նոյն բանը կընէ։ Հեթանոսաց խնամատարներն ալ հոգեւորականներ էին, բարեկամներնուն հատատարիմ էին, կեղծաւորութիւն և նենգաւորութիւն չէին ըներ, չոտ թեան կպչուցանողին. Հրէից օրինապահներուն արդարութենէն ալ աւելի տեղ է բերել մերը. օրինապահներէն եւ փարիսեցիներէն առնուին աշակերտ մնալու կրնայ։ Նոյնը ատոնց կը հետագէ. Անդրադարձին յանդիմանելով Աստուած կը վատաւորէ՝ պատերին նման էր ինծի, ձեզմէ բանծին պէս, Հոգի. ք. 3. Աստուծոյ արդարութենէն չէին գիտեր, խնդրեց արդարութիւնը կուզէին հաստատել։ Պօղոս առաքեալը երբայեցիներուն օրինաց նախանձախնդիր էր, եւ կըսէ իրեն համար՝ թէ օրէնքին արդարութիւնը կատարելու կոչուած չեմ։ Բայց այս արդարութիւնն չհասնելով Ձգելոյ, և իրենց հատատաքին ցցուցած արդա-

թութիւնը ձեռք առի • Փիլիպ • Դ • 6—7 •

Հրեից օրինականները ինքզինքնին կատարեալ արդար կը համարէին հպարտութեամբ • բայց ճշմարիտ կատարելութիւնը Աստուծոյ պէս անչափ է • մարդ չը կրնար խոցճէն վկայութիւն հանել՝ թէ կատարեալ արդար է , երբ Քրիստոսի առած արդարութեան ճաշակը առնէ • ճշմարիտ քրիստոնեայն նը արդարութիւնը բնաւ հերիք չը սեպէը , այլ միշտ կուզէ առաջ երթալ եւ ինքնիրմէ դուրս ելլելով Քրիստոսի կատարելութեան հասնել • Մարկ• ե• 48 •

" Ճանապարհք արդարոց նըման ղըսյս ծագեն • առաջնորդեն եւ լուսաւորեն՝ մինչև տիւն ծագեսցի • Ճանապարհք ամբարշտաց խաւարինք և ոչ գիտեն ղիարդ գայթակղին „ • Առակ • Դ• 18 • 19 •

" Այնպէս լուսաւորեսցէ լոյս ձեր առաջի մարդկան որպէս զի տեսցեն զգործս ձեր բարիս և փառաւորեսցեն զՀայր ձեր՝ որ յերկինս է „ Մատթ • ե • 16 •

" Զի եղիջիք ամրիծք եւ անարատք՝ որդիք Աստուծոյ , անմեղք՝ ի մէջ կամակոր և խեղաթիւր ազգին յորոց միջի երեւիջիք նըման լուսաւորաց յաշխարհի „ • Փիլիպ • Բ • 15 •

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ԻՐԱՒՈՒՆՔ ԱՍՏՈՒԾՈՅ
Ի ՎԵՐԱՅ ԱՐԱՐԱԾՈՅ ԻՒՐՈՅ
ԵՒ ՊԱՐՏՔ ՄԱՐԴՈՅ ԱՌ ՄԱՐԴԻՋ ԻՒՐ

Վարդապե՛տ, ո՞ր պատուիրան մեծ է յօրէնս։
Եւ Յիսուս ասէ ցնա, սիրեսցես զտէր Աստուած քո յամենայն սրտէ քումմէ, եւ յամենայն անձնէ քումմէ եւ յամենայն մտաց քոց։ այս է մեծն եւ առաջին պատուիրան։
Մատ. Գ. ԻԲ, 36—38։

Կը վայլէր որ Աստուծոյ իրաւանց եւ մարդուն առ իւր ՏԷր Աստուածն ունեցած պարտուց վրայ խօսելէ յառաջ, տիեզերաց արարչին գոյութիւնը վիվիսոփայօրէն ապացուցանել, խօսել եւ ճառել երկարօրէն իւր ստորոգելեաց վրայ, եւ այնուհետեւ մեր առաջիկայ նիւթոյն վրայ խօսիլ։ Սակայն շատ հանճարեղ եւ իմաստուն մարդիկ ամբողջ հատորներ լեցուցած են այս բարձր եւ մարդկային իմացականութիւնը զարհուրեցնող նիւթոյն վրայ։ Հզօր եւ անժխտելի վիճաբերով ապացուցած են միոյն Աստուծոյ գոյութիւնը, որոշած եւ սահմանած են անոր ստորոգելիքները, ընդդէմ դիցած են այն ցանազան վիվիսոփայական սուտ՝ եւ ուղիղ բանի հակառակ դրութիւնից, նա մանաւանդ նիւթա-

կանուխեան դէմ, որ ուրանալ և ժխտել ուզած է Աստուծոյ գոյութիւնը. կամ նիւթին Աստուծոյ յաւետակից կարծած է. կամ ըսած է թէ բնաւ Աստուած չիկայ, կամ աշխարհի մէջ գտնուած բոլոր իրերը Աստուած կամ անոր էութեան մասերը կը կազմեն։

Այսօր ինն և տասներորդ դարու ողջամիտ փիլիսոփայութիւնը ցուցուցած է՝ ճշմարիտ Աստուծոյ մը գոյութիւնը թէ՛ 'ի յառաջագոյն և թէ՛ 'ի յետոյգոյն ապացոյցներով։ Ուստի ներկայ յօդուածիս մէջ հարկ չենք համարիր առաջիմ արդ էն ապացուցանել ճշմարտութիւն մը վերատին ապացուցանել և եթէ հարկը պահանջէ՝ առանձին յօդուածով մը կը խօսինք։

Յայտնի է թէ Աստուած՝ նոյն իսկ կատարելութիւն և բարութիւն է, և թէ մեր կեանքն և վայելած բարիքնիս իրեն կը պարտինք։ Նոյնպէս յայտնի է թէ Աստուծոյ ձեռաց ներքև ապրելով, խիստ զարհուրելի և գժոխային ապերախտութիւն ըլլած կ'ըլլամք, եթէ իրեն մեզի պարգեւած բարեաց վրայ չխորհինք։ Ուրեմն մեր պարտուց առաջինն է պատուել զինքը։ Այս սկզբունքն անհակառակելի է, և ով որ կը կարծէ թէ անկատարը կրնայ աւանց կատարելոյն գոյութիւն ունենալ, կամ թէ Աստուած, տիեզերաց հեղինակն եւ քեզի վրայ կը թողու իւր գործը՝ զայն ստեղծելէն վերջը՝ թշուառ արարած մ'է, և այդպիսեաց հետ վիճաբանութեան մտնելն անդամ անտեղի է։

Արդ պէտք է պատուել զԱստուած, և կարծենք թէ ասիկայ ապացուցանելու հարկ չիկայ, բայց պիտի խօսինք այս ուղղ թէ ի՛նչ կերպով պատուել պէտք է։

Ամենեն յառաջ ուսո՛ւյլ ըմբռնենք՝ թէ զԱստուած՝ պատուելու առաջին կերպը բարոյական օրինաց հնազանդութիւն է։ Աստուած գերագոյն բարին է։ Աստուած է որ աշխարհի մէջ գտնուած բարիքներուն ըրած է բաւորն հակառակիլը Աստուծոյ հետ կուռիլ և իւրայայնի կամաց անհնազանդիլ, և իրեն մեզի լաւ կերպով գործածելու համար տուած կարողութիւններն արհամարհիլ է։

Աղաղեալ սրտով եղած երկրպագութիւնք և յարդանք երբէ՛ք Աստուծոյ հաճելի չեն կրնար ըլլալ։* Այս ճշմարտութիւնն այնչափ յայտնի է՝ որ երբ մարդ մը իւր ամբարշտական վարմանց մէջ կրօնքի ձև մը խառնէ՝ անհաւատներէն անգամ կ՚արհամարհուի ։ կ՚երևի թէ այս պարշելի կեղծաւորութեամբ զԱստուած իւր յանցանաց մասնակից կ՚ուզէ ։ Ոչ ոք կը հաւատայ կրօնական զգացման մը անկեղծութեան՝ եթէ նոյն զգացման հետ համեստ բարք մ՚ալ չունենանք ։ ինչպէ՞ս կարելի է սիրել զԱստուած և չյարգել յինքեան իւր ձեռքէն եղած ամենէն կատարեալ առարկայն ։ ի՞նչպէս կրնանք սիրել զԱստուած և չսիրել արդարութիւնը։ ի՞նչպէս կրնանք համարձակիլ աղօթելու, երբոր մեր աղօթից մէջ կարդացած երիցս սուրբ անունը պարապ տեղը բերանիս կ՚առնունք ։ Երդմնազանցին աղօթքը նոյն իսկ իւր դէմ անէծք է ։ Թո՛ղ երդմնազանցն ինքզինքը ճանչնայ , զգայ իւր յանցանաց մեծութիւնն, իւր զղջման առաջին նշանն ըլլայ այլ ևս Աստուծոյ անունը հնչելու չհամարձակիլ ։ Միայն զղջումն և գաւութիւնը կրնան ներել իրեն և վերստին իւր աղօթքն Աստուծոյ ուղղել տալ ։

Անհաւասիկ ուրեմն Աստուծոյ հաճելի եղած առաջին յարդանքն ։ ուղիղ և արդար ըլլալ , իւր խօսքին հաւատարիմ մնալ , առանց վարանման և առանց սրբանձման իւր շահն իւր պարտուց ջոհել ։ ընտաստանալ յինքեան վատութեամբ և դձութեամբ մարդկութեան վրհ յատկութիւնը , ուրիշին երաւանց վնասելու ամէն միջոցներէ հրաժարիլ , և ընդհակառակն ինքզինքն իւր նմանակաց երջանկութեան ջոհել ։ Աստուծոյ ամէն արարածոց համար բարի սիրտ մ՚ունենալ և իրմէ եաբը առաքինութեան օրինակները և անբիծ յի-

*Վա՛յ ձեզ գպրաց և փարիսեցւոց կեղծաւորք, զի տուանդրդէք զանանուխ և զսմխիթ և զչաման, և թողէք զծանր օրինացն՝ զդատաստան և զողորմութիւն և զհաւատս ։ Մատ. ի9։ 23 ։

չատակ մը թողուլ։"

Բայց Ղաւտուած պատուելու համար կը բաւէ՞ միայն իւր օրինաց հաւատարիմ դանուիլ բարին ընելով։ պարտուդ այս առաջնոյն քով ուրիշ մասնաւոր մը կայ և զայն անտես ընելը խիստ մեծ յանցանք է։

Պէտք չէ որ երախտագիտութիւնը համր կենայ, այլ գործերով միշտ պիտի ցուցուի և արդիւնաւորի։ Ոգւով չափ կը սիրենք դմեզ մահուրնէ կամ մեծ վտանգէ մը ազատող մարդն և յաւիտեան ինքզինքնիս երախտապարտ կը ճանչնանք անոր։ կը սիրենք զմեզ իւր կամքով անուշանող մայրերնիս, կը սիրենք մեր վրայ հսկող և մեր բարեկեցութիւնն ապահովող հայրերնիս։ Որչա՛փ մէկը ապերախտ պիտի ըլլայ՝ երբ փոխանակ ինքզինքն իւր բարերարին երախտագէտ ցուցնելու ամէն միջոցներու մտնուելու, ապերախտ դրսնուի. նոյնպէս և մեք խիստ մեծ ամբարիշտ կը համարուինք՝ երբ մեր չրթանց վրայ Ղաւտուծոյ անունը չը լսուի։ Ուրեմն պէտք է սիրել զՂաւտուած որ մեզի կեանք տուած է. պէտք է օրհնել զինքը զմեզ ստեղծած րլլալուն, և մեզի զինքը ճանչնալու և սիրելու կարող իմացականութիւն մը տուած րլլալուն համար։ պէտք է օրհնել զինքը զմեզ ազատ ըրած և մեր վրայ պարտուդ ուրկարար լուծը դրած րլլալուն համար։ Ոչ թէ միայն ապերախտութիւն այլ յետին աստիճանի անանկութիւն է առ արարածն երախտագէտ, և առ Ղաւտուած ապերախտ ըլլալ, որովհետև մեզի եղած բոլոր բարիքներն իրմէ կ'ուզան։ ինքն է որ իւր կամօք և իւր օրինօք կը պահէ և կը պաշտպանէ մեզի տուած կեանքը։ Ն'ուպիրինք, կը գործենք և կը խորհինք իւր ձեռայ ներքև. իւր բարութեամբ կը վայելենք բարիքն և միայն մեր յանցանօքը չարին դոհ կըլլանք։ Ղաւտուած՝ի ակզբանէ ամեն ինչ այնպիսի կերպով մը կարգաւորեց՝ որ միշտ չարիք քով դարմանն ալ պատրաստ դրսնենք. ոչ թէ զմեզ այս աշխարհիս՝ այլ անտեսանելի աշխարհի մը համար ստեղծած է, որուն երանութիւնն և հաճոյքը տակաւին չենք կրնար հասկնալ։ Ա՛յն պրա-

բաներէն որոց վրայ յոյս կը դնենք , մեզի միայն կարճատև և վշտերով և տառապանօք խառն ուրախութիւններ կրնան տալ , և շատ անգամ մեր անմոլոր ըսպասած երջանկութեանց փոխարէն թշուառութիւն կը դանեմք : Աստուած է ուրեմն մեր հաստատուն և միակ յոյսն՝ և իրեն մեզի պահած երջանկութիւնն ալ անղուդական , որուն համար պէտք է երախտագէտ ըլլալ և սիրել զինքը :

Շատ տկարամիտ և ուղիղ դատումն ընելու անձեռնհաս մարդիկ կան որ չեն ուզեր կրօնքի՝ և զՍուտած պատուելու՝ հարկաւորութիւնն ընդունել , որովհետև , կ'ըսեն , Աստուած մը չարչանաց պէտ չունի , —լա՛ւ , բայց մեր բարերարին մեծութիւնը զմեզ մեր պարտաւորութիւններէն ազատ չկ'ընէր : Խիստ վայելուչ է որ իրեն մեր երախտագիտութիւնը ցուցնենք , թէպէտ և իրեն նկատմամբ՝ մեր երախտագիտութիւնին կամ ապերախտութենէն բան մը չհետևի : Բայց թէև մեր երախտագիտութիւն իրեն համար անօգուտ համարինք , մեզի համար միշտ շահաւոր է : Այս ճշմարիտ դղացում սրբարար է , առ Աստուած երկիւղածութիւնը մեզի նոր միջոցներ կ'ուտայ բարին սիրելու և զայն գործադրելու , և թէ նոյն իսկ երկիւղածութիւնը միջոց մ'է մեզի բարին դիւրաւ կատարել տալու : Երկիւղած և լուսաւորեալ հոգւոյ մը առ Աստուած ունեցած եռանդուն զդացումները միևնոյն ատեն առաքինութեան իղձեր են , և չը կրնար երկրպագութեան ձեւ մը կատարել առանց միշտ պարտուց հնազանդելու հարկաւորութիւնը յիշելու :

Որո՞նք են երկրպագութեան այս ձևերը կամ կերպերը . ասիկայ որոշելը դժուարին է : Նախ և յառաջ սա՛ յուցնենք՝ թէ փիլիսոփայական ժողովները և դրական կրօնից պաշտօնէութիւնը իրարմէ բոլորովին տարբեր են :

Ի հարկէ փիլիսոփայութիւնն ու կրօնքը շատ կերտերու մէջ իրարու կը մօտենան , որովհետև երկուքն ալ այս կենաց մէջ , մարդուն պարտքերը կանոնաւորելու և հանդերձելոյն մէջ ալ իւր ապագային ինչ ըլլալն

իրեն իմացնելու նպատակն ունին։

Փիլիսոփայութիւնն ու կրօնքը դիտաւորապէս սա կէտին մէջ կը զանազանին իրարմէ՝ որ փիլիսոփայութիւնը կը ջանայ դիտնական կերպով հաստատելու այն վարդապետութիւնները՝ զոր մեր տչյց առջև կը դնէ հաւատալու համար, մինչդեռ կրօնքը՝ յանուն Աստուծոյ կը դնէ զանոնք մեր առջև։

Օրինակի համար. եթէ փիլիսոփայ մը ուզէ նախնամուխ լինն ապացուցանել, նախ պիտի հաստատէ թէ Աստուած մը կայ, թէ նոյն Աստուածը բարի, իմացական և ամենակարող է. պիտի հաստատէ թէ ո՛րչափ անպատեհ է Աստուծոյ բարութեան զմարդիկ երեսի վրայ խոշտնջել, զանոնք տանջելէն վերջն. և այսպէս պիտի ջանայ մանաւանդ ինքզինքն և ուրիշները համոզել թէ Աստուած իրականապէս մարդոց նպատակը կ'ու ղղէ։

Բայց դրական կրօնքի մը քահանային հարկ չէ այս խնդատասիրութիւններն ընել։ Երբ յայտնութեան գոյութիւնն ու զոյն պարունակող դրոյ վաւերականութիւնը հաստատէ, կը բաւէ իրեն ցուցնել և քսել թէ նախախնամութիւնը նոյն դրոյ մէջ ակն յանդիման կը փայլի, Աստրբ դիրքն ապացոյն տեղ կը բռնէ, և ամէն մարդ պէտք է հնազանդի։

Ակնհայ կը հետևի՝ թէ հեղինակութիւնը տչ թէ փիլիսոփայութեան՝ այլ միայն կրօնից մէջ է։

Փիլիսոփայութիւնը կրնայ մեզ վիճել և դատել, մինչդեռ կրօնքը կը յայտնէ և կը պատուիրէ ընդունելը

Փիլիսոփայական վարդապետութիւն մը բնաւ արժէք չունի մինչև որ չը քննուի, և մինչև որ չը կրշռուին այն ձեռնարկութիւններն՝ որոց վրայ հաստատուած է։ Բայց յայտնական կրօնական վարդապետութիւնն անպատճառ պիտի ընդունուի։

Կրօնքն անտեղի. հետաքրքրութիւնները կ'արհամարհէ, և ճշդիւ կը կանոնաւորէ և կ'ուսուցանէ փրկութեան վերաբերեալ իրերը։

Այս տեղ մեր լանգրէն քիչ մը շեղելով, քանի մը

խորհրդաւորութիւններ ընենք։ Հերձանոսութեան առեն, հերձանոսական կրօնքը քնաւ ներելաչ էր քննութեան ենթակայ ընել, այլ միայն ընդունել։ Եւ հերձանոս աղգերն այնպէս համոզուած էին որ կառավարութեանց եւ ժողովրդոց կանգուն մնալը, կրօնից տեւականութենէն եւ հաստատութենէն կախումն ունէր։ Հերձանոս աղգերն իրենց լուսաւորութեան եւ վառաց կատարը հասած միջոցին հաստատեալ վարդապետութեանց չերմ նախանձաւորներ կը ցուցնէին իրենք զիրենք։ Պատմութենէն գիտեմք երիտասարդ Ալեքսանդրոց Ակրոլի տաճարին մէջ ըրած հանդիսաւոր երդումնեն. "Կերդնում, կ'ըսէր երիտասարդ Ալեքսանդրն, պատերազմել մինչեւ վերջին չունչս կրօնից եւ Հայրենեաց չահերուն համար, եւ հաստատութեամբ հարցս հաւատքին կապուած պիտի մնամ։" Ասկէց ցատ Ալեքսանդր մէջ օրէնք մը կար որ երթէ մէկը կրօնից հակառակ բառ մ'արտասաներ, խստիւ եւ առանց ներելոյ կը պատժուէր։ Քրիստոնէական եւ հերձանոսական կրօնքներր բաղդատութեան առնելոյ հարկ չկայ, գիտենք տարբերութիւնները, ինչպէս գիտենք լուսոյ եւ խաւարին իրարմէ ո'րչափ տարբեր բլլալնին։ Սակայն դժբաղդաբար մենք մեր ճշմարիտ կրօնքը պահպանելու առնուազն ոյզն հոգ չունինք, մինչդեռ ոչխարիք իրենց սուտ եւ կեղծ կրօնից վրայ անձերնին դնելու կ'երդնուին, կ'ուզենք քրիստոնէական յայտնուած կրօնից մէջ պարունակուած ճշմարտութիւնները մեր սահմանաւորեալ խելքովը կշռել եւ դատել, ն խելքի հակառակ բլլալուն կամ չբլլալուն համեմատ՝ մերժել կամ ընդունել զանոնք։ Սակայն ո՞վ լսեր կ' թէ մարդ կայի խելքըն սահն բան ալ քննելու եւ սահն բանի ալ խորը թափանցելու սահմանին մէջ կը գտնուի, մանաւանդ երբոր խնդիրն ա'չ մէկ խելքի հակառակ այլ խելքէ մը ճշմարտութեանց եւ քրիստոնէական կրօնից խորհուրդներուն վրայ բլլայ։

Դառնանք մեր բուն խնդրոյն։

Փիլիսոփայութիւնը բոլոր իրողութիւնները կը քննե-

նէ, բոլոր սկզբունքները կը մեկնէ և ոչ մէկ դէպք մը զանց կ'ընէ, բայց շատ մը էական կէտերու մէջ, յորս ԽՆԴԻՐԸ իրմէ կը պակսին, անկատար և տարակուսելի կը մնայ։

Հարկաւորապէս կրօնքի մը մէջ վարդապետութեան համար յատուկ և որոշ խորհրդաւոր նշան մը կայ. գործարանաւորեալ եկեղեցի մը, արարողութիւններ և զանոնք կատարելու համար այլ և այլ գործնականներ։

փիլիսոփայութեան մէջ որչափ խորհրդաւոր նշան, այնչափ ալ դպրոց կայ, և այս նշանները շատ անգամ պայծառ և որոշ չեն. փիլիսոփայութեան մէջ ոչ եկեղեցի, ոչ նուիրապետութիւն և ոչ ալ կարգ կայ, որոնք գործնականներ չունին, հեղինակութիւն ալ չունին զանոնք գործադրել տալու համար։

Կրնայ պատահիլ որ փիլիսոփայ մը միևնոյն ատեն դրական կրօնքի մը հաւատարիմ ըլլայ, այս կարելիութիւնը չենք կրնար ժխտել, որովհետև շատ փիլիսոփայներ կան՝ որ իրենց եկեղեցւոյ հաւատարիմ մնացած են։

Ցիրաւի, ուրիշ վերացական տեսութեամբ՝ կրօնից և փիլիսոփայութեան մէջ հակաստութիւն չկայ, որովհետև մէկ կողմանէ Աստուած վճիռ կարող ըրած է ճշմարտութիւնը բնական լուսով ճանչնալ, և միւս կողմանէ ալ ուղղակի մեղի յայտնած է վերկութեան օգտակար ճշմարտութիւնները։

Եթէ կրօնական ճշմարտութիւնն ու փիլիսոփայականը իրարու ընդդիմակ և հակաստական ըլլան, յայտնի է թէ միանգամայն ոչ մէկը և ոչ միւսը կրնանք ընդունիլ, որովհետև երկու ճշմարտութիւն չկայ. բայց դրական կրօնից էութեան և փիլիսոփայութեան էութեան մէջ չկայ բան մը՝ որ երկուքին յարդելի վարդապետութեանց մէջ հակաստութիւն յառաջ բերէ.

Ցիրաւի, եկեղեցւոյ մը անդամ եղող փիլիսոփան Աստուծոյ երկիպադելու պարտքը կատարած կ'ըլլայ կրօնից դործնականներուն համակերպելով. և ոչ նուազ յայտնի է սա՝ ևս՝ թէ և ոչ մէկ դրական կրօնքի մը

հաւատացող վիլիսոփային կեղծաւորութիւն եւ աւելորդապաշտութիւն ըրած կ'ըլլայ եթէ մինչ նոյն դործննականներուն դիմէ, իւր առ Աստուած յարդանքը յայտնելու համար։

Անհաւատ փիլիսոփային առ դրական կրօնն ունեցած պարտքն է, առաջինն՝ ներողութիւն, եւ երկրորդ՝ մեծարանք։

Անհաւատ փիլիսոփային դրական կրօնին ներողութիւն կը պարտի, որովհետեւ ներողութիւն աղատութեան ձեւերէն մին է, եւ թէ՝ փիլիսոփայութիւնն աղատութեան վրայ հիմնեալ ըլլալով, ոչ թէ միայն աղատութիւնն իրեն պիտի վերապահէ, այլ եւ այլոց ալ պիտի չզլանայ զայն։

Անհաւատ ըլլալն ո՛չ թէ միայն աղատութեան թշնամի ըլլալ ո՛չ թէ միայն առ մեր նմանիս ունեցած պարտքերը չկատարել է, անոնց խիղճը ընկճելով կամ բռնաբարելով, այլ նաեւ մեր առ Աստուած պարտքերէն հրաժարել է, խոչընդոտն ըլլալով այն յարդանաց, զոր մարդկութեան ամէն մասը կուղէ տալ Անոր։ Աստ քաղաքային ներողութիւնը պիտի հասկնանք, այսինքն կառավարութեան կամ քաղաքակրթ առ կրօնական կամ փիլիսոփայական կարծիս ներողութիւնը, եւ ոչ թէ եկեղեցական ներողութիւնը, այսինքն եկեղեցւոյ առ իւր հաւատացեալ ներողութիւնը։ Ոչ եկեղեցին, ոչ մարդ եւ ոչ կառավարութիւնն առանց յանցանաց քաղաքային աներողութիւնը կրնան ընդունել, բայց դըրական կրոնք մը, որ է՝ կամ կը կարծէ թէ Աստուծոյ խօսքին վրայ հիմնեալ է, հարկաւորապէս աներող է իւր ծոցին մէջ, եւ եկեղեցական աներողութիւնը միշտ ի գործ կը դնէ։

Բայց ասկից, փիլիսոփայն իւր չգաւանած կրօնքին յարդանք կը պարտի, միայն թէ նոյն կրօնքն եւ ո՛չ մէկ կերպով բարոյականին յաւիտենական օրինաց հակառակ ըլլայ։ Հնկարամտութեան կամ սխալ դատման նշան է կրօնք մը ծաղրելն առանց զայն ճանչնալու կամ հաւատալ թէ զայն կը ճանչնայ երբ միայն իւր արարողու-

թեանց արտաքին ձևը գիտէ։

Ճշմարիտ որ Արևելեան ուղղափառ եկեղեցւոյ ճշմարիտ կրօնքն ունինք, անհատներն անոր խորհուրդները ծաղրելու սովորութիւն ունին, ուղղակի և թէ անուղղակի անոր դէմ յարձակմունք կ'ըլլան. ասիկայ դրեթէ բանականութենէ զուրկ եղողներուն յատուկ է, անոնց՝ որ խորհելու և մինչև իրաց խորը թափանցելու կարողութիւն չունին։ կան շատեր ալ որ թէպէտ իրենք ղիրենք քրիստոնեայ կը հռչակեն, և իրենց Յիսուսի Քրիստոսի ճշմարիտ բարոյականն ունեցողներ կը սպարծին, սակայն քրիստոնէական կրօնիս վատաց համար բարձրացած հոյակապ չէնքերը կ'արհամարհեն և անոնցմէ բոլորովին հեռի կը մնան. եթէ կը յարգենք Աւետարանը, յարգենք նոյնպէս այն տեղերը յորս նոյն աւետարանը կը քարոզուի, յարգենք տաճարներուն մէջ գանուիք եղող Յատենադպանին անունը, յարգենք թէ՝ իւրաքանչիւրն ալ թէ՝ նպատակին մէջ գործելի եղող երկիւղածութիւնն որ նոյն տաճարները կանգնել կ'ուտայ Աստուծոյ վատաց և մարդոց սրբութեան համար։

Ուրիշ կէտ մ'ալ կայ, զոր քննութեան առնել հարկ է։ փիլիսոփայ մը կատարելապէս ազատ է չյարգելու, այլ քննադատել աւելորդապաշտութեան մօտեցող կրօնքը, Յարգանքը միայն ճշմարիտ կրօնից վայելուչ է։ Ան կրօնքն որ բարոյականին յատենական սկզբանց հակառակ է, Աստուծոյ յարգանք չհամարուելէն զատ, կրանի կերպարանքով՝ աստիարչութիւն է։

(Շարունակելի)

ԲՆՆԱԴԱՏՈՒԹԻՒՆ

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ ՍՏՈՒԴՈՒԹԵԱՆ

Մարդկային խնդիրը որչափ բացարձակ միութիւն ունի, նոյնչափ ալ բացարձակ անբաւականութիւն մը՝ որով ինքիրեն հակասութիւններ կընէ. անբաւականութիւն մը՝ որուն ենթակայ է ամեն մարդ՝ ի զօրծնականին, և չկրնար անկէ զինքը ազատել ինչ իմաստակութեան ալ դիմէ. Ասոր համար ազատութիւն ունի դէմ դնելու բացայայտութեան, և խուսափելու ապայուսդութեան առջևէն։ Ա՛յս ազատութենէն կը բղխէ բնականապէս մարքերու բաժանումները։ Սակայն ասիկա մտաւորական ազատութիւն չէ այլ բարոյական, կամ այսպէս ըսենք, ազատութիւն՝ որ ոչ թէ մարքին կամ խնդրին է՝ այլ կամայ կամ անձնիշխանութեան։

Մենք անցեալ տարուոյ սեպտ. եւ հոկտ. ամսոց տետրերուն մէջ քաղաքական և կրօնական ճշմարտութիւն խորագրով գրուած մը հրատարակեցինք, որուն սկիզբը յայտնեցինք թէ ճշմարտութիւնը բացարձակ մի և նոյնութիւն ունի, ասոր հակառակը չըլլալ եւ ամուրիութեան ու ամուսնութեան բացարձակ բարոյականը կամ այս բարոյական կենցաղներուն իրրև ըստ ինքեանց ճշմարտութիւն ինչ համաձայնութեան վիճակ ունենալը բացատրեցինք, սա սկսս վճռելով երկուքին համար՝ թէ ամուսնութիւնը հարկաւոր է, ամուրիութիւնը կարելի է։

Մասին մէջ յօդուածագիրը մը մեզմէ տարբերուցաւ այս երկու ճշմարտութեանց քացայայտութեան առջև։

Մեր այս անհամաձայնութիւնը թէպէտ և առ երեսյթ է, որովհետև երբէ յօդուածոյն ասդին անդին ցրուած հակասութիւններն իրար բերենք, պիտի տեսնուի՝ թէ Մասիսի թերթը պարապ տեղը լեցուներէ ուրիշ բան չէ ճառայած այն յօդուածը. բայց եւ այնպէս շատ դեղեցիկ առիթ մ՝ եղած է ճառելու առ հարցման պատասխանին վրայ՝ թէ մարդկային տոյժ ինչ է պատժանքին վճռելը, եւ երբէ մեր ճառին մէջ իրրեւ լուսոր օրինակ Մասիսի յօդուածէն վկայութիւններ բերենք, մեր ապացուցութեանց միայ աւելի զուարճալի եւ բացայայտ խօսած պիտի ըլլամք կը կարծեմ։

Որչափ ճշմարիտ է սա՝ թէ միտքը բացայայտութեան կը հնազանդի, եւ թէ ինչ բանին որ պիտի հաւատայ՝ այն բանին ալ դատաւորն է, այնչափ ալ սա ճշմարիտ է՝ թէ կամքը ուրիշ բանով չի չարժիր, բայց միայն ձգտումով եւ միտն սիրով։ Մարդ ճշմարտութիւնն ընդունելու եւ հաւատալու համար՝ ճանչնալ կրնալը բաւական չէ, պէտք է որ փափաք ալ ընէ, պէտք է ոտ ուզէ, եւ, վերջապէս, պէտք է որ սիրէ։

Կամքը միշտ միտքը հեռացնել կուզէ այն ամեն ճշմարտութիւններէ՝ որ իրեն հաճոյ չէ, եթէ քին ապացուցութիւնը յայնմ կը կպայնայ որ իրեն առջև չդնդունելի ինչ բանը կամ այնպէս կարծած. իսկ կամքը ապացուցութիւնը յայնմ է՝ որ իւր չուզած և մէջը չահ չունեցած ճշմարիտը առջևը բերել չուզէր։

Մասիսի յօդուածագիրը Ամերիկացին իւր հետազօտութեանց բնաւ առարկայ չէր ըներ՝ եթէ ամբողջ կրօնական, քաղաքական և ընկերային դէպքը դուզէ իւր կամքին անհաճոյ չերեւէին։ Ինչպէս կը գտնենք իւր յօդուածոյն յառաջաբանին մէջ. տե՛ս Մասիս 1623 թիւ։ Ալեպոյի դատապարտ և անպատուղ վիճաբանութիւնները չեն կրնար ըլլալ երկրաչափական ապացոյցներու համար, բայց իմաստասիրական մանաւանդ բարոյական խնդիրներու վրայ կրլլան՝ որոց մէջ է մարդուն չահը։ Ուստի այս կողմանէ մոլորութիւն մը՝ թէ և որ

տալով վրանիս յարձակի և մինչեւ իւր աննեղելի սահմանները կոխոտէ անցնի, ինչպէս ըրած է Մասիսի յոդուածագիրը կ՚աքանչանայ մինչև Պօղոսի թղթոյ մեկնաբանութեանցը ձգտելով մենք կը ծիծաղինք տեսնելով՝ որ մեր ապացոյցները կը կրկնուին։

Որչափ ճշմարիտ է՝ որ խելքերնիս ճըշմարտութիւնը մեզ չկրնար յուցնել՝ մինչև որ կամքն ալ համագործ եւ հաճակիր չըլլայ, կամքն ալ, դարձեալ, նոյնչափ ակար է ճշմարտութեան մը ստուգութիւնը մեզի տալու մինչև որ խելքը համընթաց չըլլայ. այսպէս երկուքըն ալ եթէ կամքը եւ եթէ խելքը իրենց գործոց աշխարհքին մէջ ապատ կը թողուրեն։ եթէ կամքը ճըշմարտութեան վճիռ եւ կանոն տայ մտքին, ի՞նչ անկասկածութիւն ի՞նչ չմոթութիւն։ Մեր աշխարհը ինչ իմացական եւ բարոյական բարձրն մը պիտի դառնայ։

Վարդկային ամեն առընչութիւններ բանականութեան միութեան վրայ կը յանգին. այս է ամեն տեղ հասկցուած լեզուն, որուն պէտք է թարգմանուին ամեն լեզուներ։ Ա՛յս օրէնքը հայուն չառած առեւնիս ալ յանգէտս կր հնազանդինք. անյապաղելի դադարում մը կր կրենք մեր ներսը դէպ այս միութիւնը. ուստի երբ մեր ճառերուն մէջ հակասութիւններ կրնենք, տակէ տակ չենք կրնար դնել, այլ շատ շատ իրարմէ հեռու. ինչպէս որ Մասիսի յոդուածագիրը ըրած է, դի մէկ պարբերութեան մէջ ամառնութիւնը մարդկային քաղաքակրթութեան համար է կըսէ, ուրիշ պարբերութեան մէջ ալ, խառնաձեռնութեան, հասակի եւ կենցաղի պատշաճեցնել կուզէ ամառրիութիւնը, րսելով՝ թէ ընդ ձիով ընդ առաքել եւ նախնի առաքէ չըլնայ ո՛չ հասկնան մէջ և ինչ պարբերութեան յայնմ հրաժարեցան և ինչ պիտակ խառնաձեռնութեանն նայիլն։ Ամառնութիւնը բացարձակ հարկաւորութիւն է ըսել եւ ամառրիութիւնը կարելի ընդունել, տարակոյս չկայ թէ հակասութիւն է, այսինքն, ըսել թէ քնար մարդին ձայնիլ չեն, մանր մարդին ձայնիլ են.

Ստոյգ է՝ թէ խելքը, ամեն անգամ որ կըգործէ, ստոյգ եւ բացարձակ է. թէ ապացուցանելու թէ ժխա-

տեղու , և թէ տարակուսելու տեղն : Միտքն յայնմ է՝ որ խելքին չը ներ երեցէ երեցին կընդունինք , չդիտնալով որ մարդս խելքին վճռոյն ուզէ նէ կը հնազանդի չուզէ նէ չի հնազանդիր : Եթէ դիտութեանց մէջ մտքերը միաբան եւ ներդաշնակաւոր են , պատճառն այն է՝ որ կամքերնիս անոնց վրայ ներհակ զգացումն չունի . մենք այս սեռի ճշմարտութեանց մէջ միայն ճշմարտութեան չափը ունինք և ոչ ուրիշ բան . մէկ մ' ալ որ միջոց մը չունինք այն ճշմարտութեան դէմ կռուելու և տակնուվրայ ընելու . որովհետև մեր դիտական ընդարձակութիւնը յանկարծ վտանգութենէ այնպիսի ապահով մը կընդունի՝ որ մեկէն կը հալածէ . ետոյ այնպիսի խնդիրներու մէջ յորում կամքերնիս ազատ է և չահապետ , ինչպէս են իմաստասիրութեան , կրօնքի , իրաւագիտութեան և առարկայ եղած նիւթերը , մըտքերը կը բաժնուին , որովհետև կամքեր կան արդար են , կամքեր կան որ չեն : Ամեն սխալ դրութեանց ամեն հերետիկոսութեանց և ամեն դատաստանական խնդիրներու պատճառն այս է :

— Եթէ , ըսած է Մալպրանչ , մարդիկ եռանկեան կողմերն հաւասար չըլլալէն չահ մ' ունենային , երկրաչափութեան մէջ ալ բարոյականի չափ այլանդակ զանազանութիւններ սիրել ընէին — : Այս կարծիքը ուղղած է նաև վոլթէր : Ամբիւութեան խնդիրն եթէ Օրադրի սկզբանց , աւելի ճիշդը , յօժարութեանց յարմար դրուած չըլլար , ոչ Մասիս պիտի կըլլար , և ոչ ասոր մէջի յօդուածը պիտի , տե՛ս Օրադիր , թիւ 1423:

Երբոր դիտութիւն մը կամ միայ կամ դատաստան կըշռեր ենք բարոյական , իմաստասիրական կամ կրօնական ճշմարտութեան մը , և պահանջեր ենք իրմէն որ տահմանական վճիռ մը տայ , ամեն անգամ ալ պատահեր է՝ որ դիտութիւնը ինքը բաժնուեր է , և է կրցած իմաստասիրութիւնը միաբանեցնել . օրինակի , հաւատոյ երբոր ամուրիութեան անհնարութիւնը ապացուցանելու համար , Մասիսի յօդուածագիրը կաղնիաբանութիւնը միայ կոչեր էր , վոլտանակ անկէ խնդրոյն անփախուստ

վճիռ մը հանելու եւ ամուսնութեան բացարձակ պահ-
պայքը չօգտվելու տալու , ինչպես կը պահանջեր յօդուա-
ծագիրը , կարգ մը բացառութիւններ դէմն ելած ըլ-
լուց՝ որոց մէջ դիտութիւնը բաժնուեցաւ , և յօդուա-
ծագրին երկու ոտքերն իրարմէ հեռոդոսի արձանին
չտալ բաժնուեցան . զարմանալի չէ՞ արդեօք՝ որ հինդ
պատճառներու ներքև ամուսնութեան անբուժական
մարդիկ ինքնին ցուցնելէ վերջն ալ՝ ապշելով կը հար-
ցունէ՝ թէ ի՞նդես կրնայ ըսել Յոյն ին ամբլնութիւնը նախա-
նամութեան Յրպէյն հակառակ է : Մասիս բաւական արտորա-
յեր էր հակասութիւնը լիսատ մատ դնել , որովհետեւ
առաջին բացառիկներու վրայ ծանօթութիւն մը տալով
գրած է թէ — Ա.յսպիսիները (ըսել կուզէ ի բնէ ներ-
քինի ծնանողները) եկեղեցին ալ պսակատուր համա-
րելով պաշտօնեայ չընդունիր , և այս ալ անոր համար
որ բնութեան սուրբ կատարելութիւն ունենալով հան-
դերձ կանան իրենց մարդկային կիրքը զսպել և ողջա-
խոհութեամբ առաքինանալ . Ա.ռաքինութիւնը կրից
յաղթելու վրայ կը կայանայ , եւ այսպիսիք ալ խիստ
հազուագիւտ են , ինչպես որ Ս. Ա.ւետարանն ալ կը
հաստատէ՝ ոչ ամենուն պատկան է , ըսելով : Հմրկ է
ըսել արդեօք թէ Մասիս , թէ եւ անհամբեր՝ ուզի
արդարեր գոտւ քան պիտ ը յօդուածագիրը , որ առ-
կէ առաջ վտութայ հակասել՝ իւր ծանօթութիւնով :

Մարդկային ազատութիւնը ստամբակ է , ոչ մի ա-
պացուցութիւն չկրնար ասոր վրայ թափաւորել , ոչ մի
բայլայատութիւն դիմակալուել , երբոր կագ մը , երբոր
դիմադարձութիւն մը երևան կուգայ իրեն և գիտու-
թեան մէջ . ազատութիւնը միշտ պիտի փշրէ գիտու-
թիւնը :

Հրամանական կոչուած իմաստասէրք կը պահանջեն՝
որ ճշմարտութեան առջև մարդն ազատութիւն չբա-
նեցուցնէ : բայց այս կարծիքն չէ այնպիսի ճշմարտութեանց
համար՝ որ ինքնագիտի կամ առաջին սեռութեամբ
ընդունելի ճշմարտութիւններ չեն . կամքը ոչ թէ ճըշ-
մարտութիւն չմը կը վճռէ այլ ճշմարտութեան մը կը

Հաւանի՛ աղատութիւնը կրնայ ճշմարտութեան դէմ դնել, բայց ոչ ճշմարտութիւն մը կրնայ ստեղծել եւ ոչ ալ եղածը ոչնչացունել. Երկրպագական կոչուած իմաստասէրք կը պնդեն՝ թէ մարդ ուղածին կը հաւատայ. աս որչափ սխալ է նէ ասկէ աւելի սխալ է ըսել՝ թէ ինչ ուղածին կը հաւատայ, կարքին ընդհանուր տրամադրութիւնը ժխտել է, եթէ այսպէս կըլլայ՝ չըմնար բարոյական աղատութիւնը առանց իմացական աղատութեան ենթադնելու։ Մանաւանդ թէ մարդկային ամեն աղատութեանց թէութիւնն այս է։ Մարդս երբոր կը տեսնէ, կը լսէ, կը քալէ, միայն կամենալով չէ, այլ տեսնել լսել քալել կրնալուն է. և սակայն չլսելու, չտեսնելու, չքալելու ալ տէր է։

Հրամանականք երբ ամեն բանի բացայայտութիւնը կը վնտռեն, մարդն այնպիսի կենդանի կերևակայեն որուն արուեստները հարկաւ կը տանին գինքը ուր որ երթալ պետք է. իսկ երկուականք՝ երբ կամքը միայն ամենայնի բաւական կը համարին՝ կերևակայեն մարդն այնպիսի կենդանի՝ որ առանց սրունքներու կը քալէ։

Ճշմարտութիւն մը ընդունելու և անոր համեմատ գործելու համար կամքն ու խելքը համաձայն ըլլալու են։ Գոյութիւնն ալ այսպէս թէ առարկական է, այսինքն առարկայի իւր կողմանէ համաձայնիլ կերևցունէ ճշմարտութեան, եւ թէ ենթակայական, այսինքն, մեր կողմանէ համաձայնիլ կընծայենք ճշմարտութեան։ Երկբայութիւնն, ընդհակառակին միայն ենթակայական է. ինչպես որ Պ. Լիմբէ իւր գրական իմաստասիրութեան վրայ դրած հատին մէջ կըսէ, — թերեւս և տղէտ միտքեր ալ կան որ աղատ մտածողներու առաջարդին մէջ կը տեսնուին։ — Ամեն անհաւատ, ըսած Պ. Վաշըրօ, աղատ մտքերու կարդէն համրել պետք չէ, չատերը իրենց ճաշակին և ոչ թէ խելքին հետևելով է՝ որ ամեն հաւատք կամ բարոյական ուղղութիւններ կը կոխոտեն կանցնին —։ Մասիսի յօդուածագիրը օրը մէկ անգամ Աստուծոյ երկրպագելու յօժարութիւն չունենալէն ըլլալու է՝ որ Սիմէոն անուն նահապետի մը սիւնակեցա-

կան ճգնութիւնը կարհամարհէ , և դուցէ ինք վայրա-
բանելու միտումն ունենալու համար Աստուծոյ խօսքը
քարոզելու յօժարութիւնը նախամեծար կը համարի
քան ղդործնական քարոզը Սիւնակեցին , զոր առ հա-
սարակ ղարմացմամբ կը պատուէ Քրիստոնէից ընկե-
ղեցին ։

Մարդուս խելքը շատ կրնայ խաբուիլ բայց չկրնար
հակաստութիւն ընել , և Մասիսի յոդուածագրին հա-
կաստութիւնները չեմք կրնար կարդալ , դժբաղդաբար,
երթէ խելքը դլուխն ըլլար յօդուածին սկիզբէն մինչև
վերջը . ուստի ինք ուղէ չուղէ այս է վճիռը իմաստա-
սիրութեան թէ խաբուած է , և մենք ալ այնպէս պէտք
է ճանչնանք . Աստ համար է՝ որ Քննադատութիւն ոչ-
նչեր կըլլայ , բայց Քննադատութիւն չ'ըլլար .
և մենք մնադրութիւնէն խորտրած ենք այս դը-
ուած քնիս ։ Ստուդութեան ընդհանրականութիւնը ճըշ-
մարտութեան ապացոյցը չէ . որովհետև մարդոց խելքը
սխալական է , և կը պատահի՝ որ բոլորն ալ սխալին ,
ուստի մարդս վճիռ մը կամ վարդապետութիւն մը ըն-
դունելու պարտաւոր չէ , ամենքն ալ նոյն բանը ընդու-
նելնուն համար . բայցայայտութիւնն է միայն պատճառ
բանի մը հաւատալու . դի բանի մը հաւատալն ուրիշ
բան չէ , այլ յայտնապէս դատումն ընել թէ այն բանը
իրենց բացայայտուեցաւ ինչ կերպով կրլլայ թող ըլլայ ։
Երկրիս դառնալուն անոր համար հաւատալու չենք՝ որ
ամէն մարդիկ ալ այնպէս կը հաւատան , այլ վասն դի
մարգն ու ապացոյցները սորվեցանք . կոպերնիկոսէ ա-
ռաջ ամենքն ալ պաղեմէոսի հաւատացեր էին , բայց ա-
մենքն ալ խաբուեր էին . կրնայ ըլլալ որ ճշմարտութիւ-
նը՝ աստղագէտին և մեքենական ծանօթութիւն մը կը պա-
րունակէ մէջը՝ որ դեմ դնելու ուժերնիս չ'ունար . այս
առեն ալ քննադատութիւն ընելու դործը չ'ունար , բայց
ստուդութիւնը քննելու դործը միշտ կայ որովհետև
ստուդութիւն ընդունիլ բանի մը վրայ մեր խելքին ներ-
կայութիւնը և վրան գործ ընելը պիտի հասկնամք ։
Ընդհակառակ Մասիսի յօդուածագիրը ստուդ դրայ վրայ ը-

տուդուխիւն ունենալո՞վ է որ յօդուածին ճակատը ան-
կէ վկայութիւն մը առած չհամունակ իւրաքանչիւր հա-
տուածի դլուխ դրած էր. որ է՛նէ քաջուած մրդոյդ հէ-
պն լինել. մենք չենք կարծեր. որովհետև նոյն գրոց
մէջ է գարձեալ անոր բոլորովին ներհակը որ է, քա-
քուած է մրդոյ՝ է կէ մրդ ուներչնուլ. եթէ Մասիսին յօդուա-
ծագիրը սուրբ գիրք ըսուած առարկայն իւր խելքին
բան դործն ըրած ըլլար, կամ ծայրէ ծայր խելքը սուրբ
դրոց վարդապետութեան վրայ դնէր, տարակոյս չկար՝
լմէ այս երկու տարբերութիւնները պիտի տեսներ, և
սուրբ Պօղոսի լ՛նչ խելքի տէր մարդ ըլլալն աւելի պի-
տի հասկնար, որուն բոլոր դործը չը սորված, ինչպէս
ըսած էր, ի՞նչ քնաորութեան տէր ըլլալը կամ լ՛նչ պիղծ ծուա-
չեր էրեմ ըսած է, տես Մասիս, 1625 թիւ.

Պարզապէս լմնցական կարդի մէջ մարդս սնդրու-
թիւնները կընէ, որոց համար պարտաւոր է խոնարհ,
խոհեմ, չանացող և հրէահայեաց ըլլալ. բայց բարոյա-
կան կարդի մէջ չկրնար մոլորիլ, չկրնար մեծքի ախա-
տութիւն ցուցանելուն հետ կամքի շահասիրած միտումնե-
րը և աղդեցութիւնները չխոժել. որովհետև մեր կամ-
քին ըրածն ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ խելքերնիս իւր կող-
մը ծռել, և իւր ուղած հետևութեանը հնչեցուներ. Մա-
սիսի յօդուածագիրը Պօղոս առաքեալը լաւ դիտնալէն
ետքը չ՛կրնար անոր սկզբան վրայ ասանկ ծուռ մտա-
նութիւն ընել, բայց այս մեր բարեկամին կամքը ու-
ղղեր է որ Պօղոս իր սիրածին պէս մարդ ը՛ըլլար, այ-
սինքն պարադայից համեմատ վարուդ հոդմորթի կամ
խաչակրաց մեկը, որուն հատատացնելը իրմէ աւելի
հոդեւոր ըլլան, և ինք պարտաւորի անկէ ետև իւր քա-
րոյական հրահանգին սկզբունքները ժողովրդին բաշ-
խէն և յօժարութենէն ժողովել, առանց ինքը այնպիսի
բարք և յօժարութիւն ունենալու: Մը խելքի մէջ ար-
դեօք այսչափ անպատեհ կուռ կրնայ տեղի ունենալ.

Մարդս կրնայ, ինչպէս որ կուզէ, ճշմարտութեան
տան մէջ կամ դուրսը բնակիլ, բայց ինք իրեն զատ
չենք մը հինել ու բնակիլ չկրնար: Ապանկ տուն մը հի-

նելու համար ծանրագին նիւթեր ժողվելը պարապ բան է, որովհետև հիմը դեռևին դուրս հանել և հակասութեան հողմով յանկարծ ցնդել և անհետանալը մեկ կըլլայ։ Մենք յօդուածագիրին ալ իւր վիճաբանութեան մէջ ակնարկները կաչմազ իտալական վոքրիկ դաս մը տալով ըսկըսաւ, և բարոյական ու կրօնական ճշմարտութեան մը խնդիրը հերքելու համար խոստացաւ նոյնքան քնոչիոներնե վճռակերներնե նիւթեր ժողվել և հակառակ չենքը շինել, բայց հիմէն դուրս ելլելով երբոր իմաստասիրութեան և կրօնի քարերն ալ չարել ուզեց, հակառակութիւնները հոսեցին վրան և ցնդեցին։ Եթէ չենք մը շինեց կարծեց մեր բարեկամը, ժոզ ուշադրութեամբ վերատին կարդայ դրածը, պիտի տեսնէ որ չէ մնացած, պի հակասութիւնները վքայուցին զինքը։

Ուրեմն մարդս ճշմարտութիւնն այնչափ կընդունի՝ որչափ որ կու ղէ, ուսոյ մոլորելու աղատութիւն ունի։ Այս նաղատութիւնն է՝ որ կը դատապարտուի, ինչպէս պատահած է երբեմն երբեմն եկեղեցւոյ մէջ։ Եթէ աւանոյ աղատութեան ճշմարտութեան դէմ յարձակիլ պատահի, մոլորութիւն մը դատապարտելն արդար չէ։ Մոլորութիւն մը ըստ ինքեան մարդուս հոգւոյն նուաստացնելու արժէք չունի, այլ յանուն ազատութեան է՝ որ դերութիւնը ամէն կը սեպենք, յանուն իրաւանց է՝ որ պարտազանցութիւնը խոտելի է կըսենք։ Մասիսի հրատարակած յօդուածը նեթէ գըլուխին և նեթէ հրատարակուելն արժէքը չէր ցածցուներ այնչափ՝ նեթէ յանուն քանի մը գիտութեանց ինչպէս կազմակերպութեան բնագիտութեան և կրօնի վարդապետութեան գրուած և յանուն այնպիսի անհերքելոց անրկայացած և հետևութիւններն սխալ երևցած չըլլար։ Նէ որ առաւելն է եթէ յանուն ճշմարիտ բարոյականի՝ բարոյականը տապալելու ձգտումն ունեցած չըլլար եթէ գրողը և եթէ հրատարակողը՝ տարակոյս չկայ՝ թէ սա տղաշարժ ուրիշ եսական նշանակութիւն մը չպիտի ունենայ ամբողջ գրուածը։ Զի թեպետ և

մարդուս առ ճշմարտութիւն հասանելը աղատ է, բայց և այնպէս պարտաւորիչ ալ է. պարտաւորութիւնը աստուածեան հարկաւոր թէութիւնն է. եթէ իրաւունք է՝ որ մարդս իւր աղատութիւնը առաջ քշէ, պատասխանատուութիւնն ալ վրայէն նետելն անարդարութիւն և վատութիւն է. ես իրաւունք կուտամ մեր առարկուին որ ամուրիութիւնը հերքէ, բայց եթէ միակնութեան և ամուսնական անբաժանելիութեան խնդիրը, որ դրեթէ չատ պարագայներով համագօրն է ամուրիութեան, իր սկզբունքովը կը չվոխի՝ պատասխանատու կը ճանչնամ զինքը և եթէ խուսափել ուզէ անարդար պիտի համարիմ.

Ոպաքէն ադատ ես, և առանց ադատ ըլլալու պարտք չես կրնար ունենալ: Այս չատ տարօդ է, որովհետեւ ճշմարտութեան և սուտութեան մէջ ընտրութիւն կրնաս ընել, և առանց յանգատար ըլլալու չես կրնար ճշմարտութիւնը նետել: Եթէ այսպէս չըլլայ, ի՞նչ ենք մեք ուրեմն, մեր երաշխաւորուն կատակա՞նքը, մեր խելքին և անոր դիպուածոց տուրո՞ւկը. Ո՛չ, երբոր մարդս ճշմարտութեան մը ադատութեամբ կը հաւատայ, անոր համար է՝ որ չընդունելու ալ ադատ է. եթէ մոլորութեան մէջ ինկնալու ադատ է, անոր համար է՝ որ կրնայ ալ չինկնալ:

ՎԷՊ

ՀԱՃԻ ՍԱՖԷՐ

ԳՈՒՍԱՔ Ի ՍԷՄԷՐԳԱՆԴ

Ը

ՀԱՃԻ ՍԱՖԷՐ

Երբոր է–լէմանէն հետապբքրութիւամբ իրենց գիւղաւորը կը դիտէին՝ Մուզաֆֆէր ընկճեալ իւր թիկնաթոռին վրայ ինկնալով՝

— Ըն՛ա, ի՞նչ կը նշանակէ այդ, հարցուց։

— Կը նշանակէ՝ թէ այս մարդը Մէրքէի չէմֆէն կը կրէ, որ կը հրամայէ բոլոր մահմետականաց օգնել ասոր՝ հարկը պահանջած առեն։ Չէմֆէը քարի վրայ սուրբ դրերով դրոշմեալ եւ Մարդարէին կնիքը կը կրէ։ Շէյխը անիծանելով կ'անիծէ հաւատացեալ ներբէն անօնք՝ որ ամենազօրն չարիք ընելու կը հարմարձակին հաւայել այս մարդուն։ Հապա թէ բոլոր

մահմետականաց մէջ այսօր պէս տասը հոգի կը դըտ-
նուի ։

Մուզաֆֆէր՝ որ իւր իշխանութեան սահմանին մէջ հաւատքը մինչև մոլեռանդութեան տարած էր, հասկցաւ թէ յաղթուած էր ։ Վ.այրենի մռնչիւն մ' արձակեց,

— Ա.յս մարդն աղատ է, զինուորնե՛ր, ե՛տ քաշ-
ուեցէ՛ք ։

Հրամանն աւելորդ էր, որովհետև Ռէնէն ձայնէն Յարպաններն Մուհամմէտի հետ զարհուրած որահին ամենէն մթին անկիւնը ժողվուած էին. վերջը յամրաքայլ իրա-
րու հետև դուրս ելան ։

— Ռէ՛ն, ըսաւ Յաֆէր, չքարդրամին հակառակ կողմը նայէ, բան մը կայ՝ որ գիս ա՛լ աւելի լաւ պիտի ճանչցունէ ։

— Ռէնը չքարդրամը բացաւ. ոսկիէ վոքրիկ թի-
թեղ մը ինկաւ գետինը չքարդրամին մէջէն, խլէմանէքն մին առնելով՝ իւր դէմաւորին տուաւ. Ռէնն այս թի-
թեղան վրայ դրօշմուած գրերը կարդացած ատեն՝ իւր դիմաց վրայ ափշութեան, յարգանաց եւ երկիւղի նը-
շաններ կը տպաւորուէին ։ Երբ լմնցաւ, թիթեղը չը-
քադրամին մէջ դնելով՝ հանճիին տուաւ և խոնարհելով,

— Եղբա՛յր, բա՛ւ, ի՞նչ կը խնդրես ինձմէ ։

— Ինձի սեփհական չեղած հարստութիւններն ա-
ռին ինձմէ, այն հարստութեանց մէկ մասն ընկերու-
թեան և միւս մնացածն ալ Սև Թիւրքմէնաց է, որոց շահերուն կ'դրադեի Սրմրդանոի մէջ. Կ'աղաչեմ գըեղ որ այս հարստութիւններն ինձ վերադարձնէք եւ իմ հետ դանուող կինն ալ աղատեք ղըր հոս կեցնել կ'ու-
զեն իւր կամաց հակառակ ։

— Ռէնը դլխոյ հաստատական նշան ըրաւ ։

Ա.յս մարդը նաքշվէնոի պերվէնէրուն զօրաւոր ըն-
կերութեան բարձրագոյն դլուխն է, ըսաւ Ռէնը Մու-
զաֆֆէրին ։ Տե՛ր արքայ, պէտք է որ իւր աղաչանաց գիջանինք ։

— Խնատ լաւ, ըսաւ Մուզաֆֆէր ծիծաղելով,

Հարստութիւններդ քեզի պիտի վերադարձուին , իսկ կինը՝ ո՛չ : Պէհատտին — Նաքչկենտի կարդին աչա- կերտելով , աղքատութեան եւ այս այխարհի իրերն արհամարհելու ուխտած ես : Ոչ ոք և մինչև ընկերու- թեան բարձրագոյն դլուխը ձեր կարդին օրէնքներէն աղատ չէ :

Բէյը Պաֆէրին վրայ նայեցաւ , որով իմացնել կ'ու- զեր թէ Էմիրն իրաւունք ունէր : Պաֆէր թեթև կեր- պով խոովեցաւ :

— Քու վրայ գոնուած ադամանդներն ու ոսկին , չարունակեց Մուզաֆֆէր , ինձ չեն վերաբերիր , լաւ . ա՛ռ զանոնք : Բայց քեզի ընկերացած կինը սուրբ ծերվիշ ընկերութեան չէ : Ինձ սիրելի եղաւ . ես որ երկրին իշխանն եմ , կինն ինձ համար պիտի պահեմ եւ դերիս պիտի բլլայ , կարծեմ այս մասին՝ քեզի և ոչ մէկ կերպով անիրաւութիւն ըրած կ'ըլլամ , այնպէս չէ՞ :

— Այս կինը դերիդ չկրնար բլլալ , պատասխանեց Պաֆէր , որ բոլորովին հանդարտած էր : Քու ծնն դեռանդ հաւասար ծերունդ ունի . Թիվայի խանէն անդրա- նիկ եղբօր , Էմիր իւլ Իւմէրային աղջիկն է :

Վէզիրը ձեռքերը յերկինս բարձրացնելով , (ասիկա իրեն սովորական ձեւն էր ,)

— Էմիր իւլ Իւմէրային աղջի՛կը ,

Մուզաֆֆէր Թունայիկ ակնոցն մը ձգելով ,

— Լռէ՛ , ծեր , բաւ , այդ խօսքերուդ ճշմարտու- թեան ո՞վ կ'երաշխաւորէ :

— Մարդարէին մօրուաց վրայ կ'երդնում :

Այս երդումը մահմետականաց բերանը խիստ ծա- նր է : Այս երդումն ընող անձին սրբութիւնը կաս- կածանաց տեղի չէր թողուր , ասկայն Մուզաֆֆէր հա- կառակը պնդել ուզելով ,

— Ո՞նչպէս այս աղջիկը քու իշխանութեանդ ներ- քեւ է հարցուց :

— Թոքանոլի խանը Շահ — Մուրատ գինքը կնու- թեան ուղեր և հաճեր էր : Թիւրքմէնաց գունդ մը

ճամբան աղջկան ընկերացող կարապանը զարկեր , բայց այս գունդըն ալ Ռուսաց դնդէ մը զարնուեր էր : Խոհոռնը Սմբղանաի Ռուս գլխաւորին կնոջ քոյր դերի եղած գտայ և զինքն աղատեցի իւր հօրը վերադարձը- նելու նպատակաւ , որ աերս և բարեկամս է :

— Բարեկամիդ , ընդմիջեց Մուշեղեանը արհամա- րհանօք : վերջապես ի՛նչ որ ալ ըլլայ . . . . . վեր՛ջ ըսաւ Մուշեղեանը , Շուրթանանին պատգամաւոր մը պիտի դրկես , և պաշտօնապես Էմիր իւլ Իւմերայէն իւր աղջկան լինճ կնութեան պիտի ուղես :

Սաֆիկը գլուխ մը ամէն ինչ կորսուած էր , որովհե- տեւ Բէյն իւր ձեռագրին ընթերցման զբաղած էր , որով հասկընալ կ'ուզեր լմե կառոյն մէջ չխսառնուիլ : Թիւրքմէնին պատին մէջ կասուկ բարկութիւն մը կը գտնայր , բայց ինքզինքը կը բռներ , գիտելով՝ լմե ո՛ր- չափ այս բարկութիւնն իրեն վնասակար կրնար ըլլալ : Ուժգին շրխնուքները կը խանդէր և արեան քանդ մը կայլայլներ ինկան իւր մարուաց վրայ : Էմիրը տեսաւ զայս եւ ծիծաղեցաւ , բայց այս ծիծաղն ալ աւելի կՍաֆիկը ղայրացուց :

— Յանուն այն ընկերութեան՝ որուն գլխաւորն եմ՝ ըսաւ Սաֆիկը , Էմիրիւլ Իւմերայինն աղջկան համար խօսքին պաշտպանութիւնը կը պահանջեմ : Բէյ՛ , կը հրամայեմ՛ քեզ , մինչև պատգամաւորին վերադարձը , այս կինը առանձ մէջ պահել :

Մուշեղեանը այս լեզուականքին իրրև օձի խայ- թուածէ՝ հալուածեցաւ . բայց դան մ՛ալ ըսելու չը- համարձակեցաւ , այնչափ առ մահմետական կրօնն ալ- աւելին մեծ յարգանք ուներ , որովհետև իւր ժողովը- դեան մոլեռանդութեան հետ կռուելու վտանգը կըզ- գար : Յաղթուեց նախատանաց , եւ ըստ երեւութին հանդարտ՝ Բէյին պատասխանելն սպասեց :

Մուշեղեանը գլխաւորն աչքը դրքին վրայէն վեր- ցուց, գլխով հաւանութեան նշան մ՛ ընելու և կը պատ- րաստուէր սրդեդրութեան յաւուկ հօսքերն ըսել, բայց Էմիրը ժամանակ չտալով ,

— Լա՛ւ , ըսաւ , կը հաւանիմ . թո՛ղ կինը Բէյ-ին տունը տանին ։

Լմընէ Բէյ-ին տունը տարուեցաւ ։ Մուզաֆֆէր ձեռ֊քը մօրուաց վրայ տարաւ , եւ ասիական խորամանկու֊թեամբ իբրեւ մարդ՝ զգացած բարկութիւնն եւ իբրեւ մխալեա՝ զգացած նուաճումը ծածկելով ,

— Մեր բոլոր վէճերը լմնցուցինք , ըսաւ Սաֆիէրին եւ այլ եւս ինձ ուրիշ բան չմնար ընելու , յարգելի տէյդ՛ , բայց միայն զքեզ հիւրընկալել ։

Սաֆիէր հպարտութեամբ Մուզաֆֆէրին վրայ նա֊յեցաւ , այս լռակեացիկ եւ ցուրտ հայեցուածը զՄու֊զաֆֆէր խռովեց ։

— Շարունակ Պուխարա պիտի չմնամ , ըսաւ թիւրք֊մէնը , միայն զքեզ տեսնելու համար հոս եկայ ։ Ինչ զերծայդ անխելքութիւնն ու յիմարութիւնը մինչեւ ցարդ֊ինձ լռայլ չտուաւ քեզի կարեւոր լուր մ՛ իմացնելու , որ ճանապարհորդութեանս գլխաւոր պատճառն եղած է ։ Լմինը , Ինուսերը քու դէմ ապստամբութեան կը պատրաստուին , և ամէս մը չանցած՝ յարձակում պիտի ընեն ։

Մուզաֆֆէր ոտքի վրայ ելնելով , կատաղութենէ դունատեալ ,

— Ինուսերը , ըսաւ , կը սպա՛ս , երբո՛ք պիտի չը֊համարձակին իմ վրաս յարձակելու ։

Սաֆիէր ուսերը լռզիտուելով ,

— Ինուսերն ամեն բան ընելու կը համարձակին , ըսաւ , եւ եթէ պատրաստութիւնդ արագ եւ զօրա֊ւոր չէ , գուաւթի պէս զքեզ պիտի կոտրեն ։

Լմինը վրդովտեղ ալեայ նման կատղելով ,

— Ժպի՛ր և լո՛ւր դերի՛ , աղաղակեց ։

— Սաֆիէր հանդարտութեամբ Լմիրին վրայ նայելով

— Լմի՛ր , ըսաւ , ես քու գերիդ չեմ՛ , եւ ինձ ուղղած լռշնամանքներդ կրօնքին կը դպչին , ղուշա֊յի՛ր , կրնայի զքեզ քու կուրութեանդ և յիմարու֊թեանդ մէջ լռողուլ , բայց լռշնամիդ չեմ՛ , եւ Ինուսերը պիտ մահու չափ սիրեցեցին ։ Ուրեմն ինձ մտիկ ըրէ՛ ,

վերջապէս զիս պիտի ճանչնաս և վստահ եմ որ բոլոր ըսածներուդ և ըրածներուդ վրայ պիտի ղղլաս ։

Րէնո ոտքի վրայ եղած էր , Էնկոներ արդէն դըժ-դոհ իրենցմէ միոյն չարչարանաց համար , իւր շուրջը չարուեցան ։ Մուզաֆիֆեր հասկնալով որ բոլոր ներկայ գտնուողները Հաճիին կուսակից են , կատաղութիւնը ծածկելով ,

— Խօսէ՛ , ըսաւ Սաֆիէրին ։

Սաֆիէր՝ Շիւքրիւլլահին կողմը դառնալով ,

— Գիտեմ մէկ Մերվէն պատգամաւոր մ՚ընդունած էք ։

— Բայց , մրմնջեց Վեյէոէ . . . . . ։

— Պատասխանէ՛ , որմէ՞ եր այս պատգամաւորը ։

Շիւքրիւլլահ չուարելով

— Ձեմ դիտեր թէ պիտի ըսե՞մ , ըսաւ . . . .

— Ծիրաւի՛ , պիտի չըսես , ըսաւ Մուզաֆիֆեր ։ Այս մարդը փոխանակ պատմելու , հարցումներ կ՚ընէ։ Դաշնիքներս անծանօթի մը իմացունե՞լ . . . Վեյ՛է . . . .

Սաֆիէր արհամարհոտ շարժում մ՚ընելով ,

— Թղթակիցդ խանճան —ալէյ կը կոչուի , ըսաւ , և քեզի դրած է մէկ թիւրքմէններէն ձեզի հետ միաբանելու համար՝ Հաճի—Սաֆիէր կոչուած մէկուն որոշմանը կ՚սպասեն ։

— Աւե՛ , աղաղակեց Վեյէոէ ։

— Էմիրիւլ իւմէրա քեզ կ՚իմացնէ թէ այս մասին խօսք մը չկրնար ըսել քեզ , Սըմրղանտէն նոյն Հաճի—Սաֆիէրէն պատասխան մ՚առնելէ յառաջ ։

Մուզաֆիֆեր ղմայիէր ընդմիջելով ,

— Հարկ չկայ , ըսաւ որ Վեյէոէ քննես ։ Հաճի—Սաֆիէր , Մուհամմէտ—Սախտին նախկին պաշտօնեայն , ամբողջ թուրքաստանի մէջ անուանի է , թէ՛ իւր գիտութեամբ , թէ՛ քաջութեամբ և թէ՛ երկիւղածութեամբ ։

Սաֆիէր խոնարհելով ,

—Ես եմ Հաճի—Սաֆիէրն , ըսաւ ։

Մուզաֆիֆեր բէյին վրայ նայեցաւ , բէյն ալ դէպի

չարժմամբ մը հնազատեց։

— ինչո՞ւ անունդ անմիջապէս ինձ չիմացուցիր, թօթովեց Լիմիրը սրտնեղութեամբ։

— ժամանակ տուիր որ անուն ըսէի։ Սակայն հանդերձ այսու, նաքշալէնտինեցուն գլխաւոր ըլլալու յատկութիւնս՝ անձս, անուանս կոլոնական համբաւէն աւելի կը պաշտպանէ։

— Լուրեմն, մրմնջեց Մուզաֆիֆը, շրթունքները սեղմած, թագս և կեանքս ձեռացդ մէջ կը բռնես։

— Այո՛, պատասխանեց Սաֆիը հանդարտու-թեամբ. բայց որովհետև գրեթէ չեմ ատեր, քեզ բո-լոր զօրութեամբս պիտի օգնեմ, ...

Սաֆիը առ իշխանն յառաջելով,

— Ի՛ուղէ՞ս ձեռքդ ձեռացս մէջ դնել, հարցուց։

Մուզաֆիֆը քիչ մը դանդաղելով՝ իւր երկու ձեռ-քերը հանիւն ձեռացդ մէջ դրաւ։

— Մենք ահաւասիկ իրարու հետ միացանք, Լիմիր, ասոր վրայ լաւ մտածէ, ըսաւ Սաֆիը։

— Այո՛, միացանք իրարու հետ, մրմնջեց Մուզաֆիֆը։

— Ի՛երդնում քեզ Մարդարէին վրայ, ամիսէ մ'առաջ քսան հազար թիւրքմէն ձիաւոր զօրք և Էօզպէկ դումարել Ամուն վրայ, ուր արդէն քսան հազար Քիբչաք քեզ կ'սպասեն։ Ինձ համար ուղտ մը պատրաստել տուր, քիչ մը պաշար և հանդերձ, որովհետև այս գիշեր պիտի մեկնիմ։

Մուզաֆիֆը Մուհամմեդը կանչելով,

— Լսեցի՞ր, ըսաւ իրեն, Հապէ—Սաֆիը ինչ որ ըսէ, անմիջապէս հրամանը պիտի կատարես. հարիւր ձիաւոր պատրաստես, որպէս զի Սաֆիրին ընկերանան մինչև երկրին սահմանագլուխները։

— Մահմետական երկրի մը մէջ ճանապարհորդելու համար զօրաց պէտք չունիմ, և չեորհակալ եմ, պա-տասխանեց Սաֆիը։

— Դու ինձ համար ամէն բան կրնաս ընել, իսկ ես քեզ համար՝ ոչ ինչ, . . .

— Մեր հաչիւներն աւելի ուշ կը կանոնաւորենք։

— Այո՛, աւելի ուշ, մրմնջեց Լմիր։

Լմիր ոտքի վրայ ելլելով,

— երթա՛նք բարեաւ, Հաճի՛, ըսաւ։

— Ողջոյնդ օրհնութիւնները դլխուդ վրայ ըլլան։

Մուհամմէտ մինչև պալատին դուռը Պաֆէրին ընկերացաւ. հրապարակին մէջ յանկարծ Հաճին Պարսկին ըսաւ.

— Գիտե՞ս, ղէյֆ՛, որ կրնամ գլուխդ կտրել տալ։

Մուհամմէտ յետս նահանջելով,

— Ի՞նչպէս կարելի է ըսաւ.

— Լմիրին բսելով՝ ի՛նչ որ իմ հետ դժնուած կինն իրեն ըսելու չհամարձակեցաւ. թէ՛ իւր քօղր վերցուցիր. թէ՛ հանդերձներուն ներքև պահուած ադամանդներն առիր, . . և րիալ չտևեր, պիտի պատժուիս . . . . ։

— Ձյմարիտ չէ բսածդ, ադամանդ չունիմ.

Պաֆէր Մուհամմէտին հանդերձին մէկ ծայրէն բռնելով,

— Տակաւին, ըսաւ, ադամանդները գրպանիդ մէջ են։ կ'ուզե՞ս որ սպասաւորները կանչեմ և գլխիդ որոնել տամ։

Մուհամմէտ ձեռքերն իրարու միացնելով,

— Ներէ՛, ըսաւ, բոլորն ալ քեզի պիտի վերադարձնեմ.

— Տակաւին իշխանութեանս ներքև ես, ղէյֆ՛, և եթէ կուզես որ քեզ ներեմ, ներելու արժանի բան մը պիտի ընես։

— Ես գերիդ եմ, տէ՛ր, աղաղակեց Մուհամմէտ։

— Այս ադամանդները քեզի աւանդ կը թողում. ընկալազ իր մը պիտի տաս. Թերևս օր մը, եթէ քու ծառայութիւններդ գոհ ըլլամ, ադամանդներուն մաս մը քեզ կ'ուտամ զոր թէ՛ ինձմէ և թէ՛ Լմիրէն ծածկել ուզեցիր. Հաշուոյ տետրներդ վրաս են։

— Ո՛չ, Տէ՛ր։

— Կը սամ՛ս. դիս որոնած առնելիդ առեայ որ գա-

նոնք դրպանէդ հանեցիր ։

Մուհամմէտ , կորագլուխ , Պաֆերին վրայ միան-դամայն թէ՛ ազաչողական և թէ՛ արհամարհոտ ակ-նարկ մը ձգեց ։

— Գրէ՛ ընկալագիրդ , հրամայեց Պաֆեր , և չեմ մատներ դքեզ , ապա թէ ոչ դքեզ քու տիրոջդ կը յանձնեմ անմիջապէս ։

Պարսիկն իւր հաշուոյ տետրները հանեց , ընկալա-գիրը գրեց , և գողալով զարհուրելի Հաճիին երկնցուց , Հաճի ալ ուշադրութեամբ զայն կարդալէն վերջը իւր ապարօչին մէջ դրաւ ։

— Ա՛յս ընկալագիրը , ըսաւ Հաճի , ջէլ-ին պիտի յանձ-նեմ , որ ինչպէս գիտես , չո՛ւն , գքեզ չսիրեր ։ Եթէ ինձ թշուառութիւն պատահի կամ ասկէց մէկ ամիսէն պա-խարա չվերադառնամ , ջէլ-ն ընկալագիրը Ղմիրին պի-տի ներկայացնէ։ Կը խոստեմ գքեզ որ խոհեմ գտնուիս։ Եթէ քեզ պէտք ունենամ , հրամաններս կ՛ուտամ քեզ։ և եթէ ամենադոյզն գանգատութիւն նչմարեմ ինձ հնա-զանդելուդ մասին , ընկալագիրդ Մուղաֆիրներին պի-տի տրուի ։ Եթէ դոհ ըլլամ , առատ կերպով պիտի վարձատրուիս ։

Մուհամմէտ ուղեց հեռանալ ։

— Հրամայէ՛ , ըսաւ Պաֆեր Մուհամմէտին , որ այս երեկոյ Ըէժիսթանի կոթողին մօտ Համեստ ուղտ մը բերեն , հետն ալ ուղտապան մը , որուն յանձնէ զգեստ-ներն ու վրաս գտնուած ոսկին ։ ։ ։ ։ ։ դնա՛ ։

Մուհամմէտ պալատը մնաւ , Պաֆեր ալ Ըէժիսթա-նի կողմը գնաց ։

Պահայն էմիրը՝ Ըէյն ու Իալէնտէն իւր քոյրն արձա-կելով միանակ մնացած էր , կրած նուաստութիւնը միապետին սիրտը բարկութեան ալիք մը յառաջ բերած էր . այս երկայն ատեն վակուած բարկութիւնը վեր-ջապէս յայտնուեցաւ ։ Մուղաֆիրը դորգերուն վրայ գալարելով , սկսաւ բարձրը կրծել , արտասուօք եւ հայհոյանօք խառն աղաղակներ արձակելով ։

— Ի՛նչպէս այս Ըուրայիկ ոեվէնէնը դիս՝ առ՝ոչ ինչ

համարեց , կ'աղաղակէր Մուզաֆֆէր ։

Պալատին սպասաւորներն իւր աղաղակները լսելով՝ եկան եւ դողալով ու պարհուրելով դրան առեւ չորս եղան , եւ պատրաստուեցան Էմիրին քով վազելու՝ երբ առաջին նշանը տայ ։ Ալ նշանը տրուեցաւ ։ Էմիրը ձեռքերն իրարու զարկաւ եւ գերի՞մը երեւցաւ ։

— Գնա՛ , չուտով Մուհամմէտը հոս կանչէ , ըսաւ Մուզաֆֆէր դերւոյն , եթէ այս համրչին հատերը քա՛ կելէս առաջ՝ հոս չդրնայ , ոտքերդ կտրել կուտամ ։

Գերին իսկոյն անհերեւութացաւ ։ Մուզաֆֆէր համրչին չուանը քակեց եւ սկսաւ կատաղի արագութեամբ համրչին հատերը կարդալ գետին ձգել ։ Հինգ վայրկեան անցաւ , միայն երիսնոսի հատերուն ձայնը կը լսուէր՝ որ սալապարներուն վրայ կ'ոստոստէին ։ Եւ մէկ մ'ալ Էմիրին ուժգին չնչառութիւնը ։ Վերջապէս վերջին հատն ինկաւ և մինչև պատուհանին քով դորեցաւ ։ Մուզաֆֆէր մխիթարական հառաչանք մ' արձակեց , որովհետև Մուհամմէտ տակաւին եկած չէր , գերւոյն չարչարանքը տեղի պիտի ունենար , բստորում համրչին վերջին հատը պատուհանին կողքը կը դլորէր՝ մէկ մ'ալ Մուհամմէտ Էմիրին քով մնաւ ։

Գերին ապշողական հայեցուածք մը ձգեց Էմիրին վրայ ։ Մուզաֆֆէր համրչին չուանը դղուզ գետնին , որ գունատեալ և չնչասպառ սալապարներուն վրայ ինկաւ ։

Մուհամմէտ Տունկի վրայ եկաւ ։

— Իմացար այս պնդվիզն զիս նախատելը , հարցուց Մուզաֆֆէր Մուհամմէտին ։

Մուհամմէտ սոզալով վինչև իւր տիրոջ դահը ռմտեցաւ ։ իբր թէ՝ այս նուաստութեամբ մոռցնել կ'ուզէր այն անզգամութիւնն՝ որուն յիշատակն իւր տէրը կը վայրացուներ ։

— Մարիկ ըրէ՛ , չարունակեց Էմիրը , պէկերը հպատակներս են՝ բայց երբեմն ստիպեալ եմ անոնց կեղծաւորութիւն ընել , բէյնը մեր սուրբ կրօնից պատասխանութեան ենթակա՞է , բայց դու գերիս ես , և եթէ այ-

ասր պատուաւոր դիրք մը ունէին՝ այն ալ ինձ կը պարտիս։

Մուհամմէտ գահին պատուանդանը համբուրելով,

— Տէ՛ր, դիտեմ որ ես քու ստացուածքդ եմ, ըսաւ։

— Որպէս զի իմ առջեւս միշտ չնորհք գտնես՝ պէտք է որ կուրծքէն հնազանդիս ինձ . . . վաղը արեւը մարը մտնելէն յառաջ, կուզեմ որ Սաֆիէր իշխանուհիանս ներքեւս ըլլայ. պէտք է որ զինքն ընկճեմ և գործած անզգամութիւնը նոր և անծանօթ կտտանօք քաւել տամ իրեն։

Մուհամմէտ ծունկի վրայ դալով,

— Պիտի չանամ, տէ՛ր արքայ, ըսաւ, հնազանդիլ հրամանացդ. բայց եթէ զինքը բռնելու փորձ վտանգեմ, կրնան զիս ստիպել որ դարձեալ արձակեմ. Դուն ալ դիտես որ Սաֆիէր անհակառակելի է։

— Ուրեմն եթէ այդպէս է, գաղտնի գործէ. Ինծ պատին մէջ կը ճանապարհորդէ. անզգամը իմ իրեն տալիք զօրքերս չընդունեց, խիստ դիւրին է Սաֆիէրին դլխուն այլ և այլ թշուառութիւն բերել, մեր աւազէ դաշտերուն մէջ միայնակ ճանապարհորդելուն պատճառաւ։ Իւր տնէրեցոյն ըլլալն ոչ զոք պիտի զարմացնէ. Ասոր վրայ մտածէ. պէտք է որ ատիկայ ընես, և այն ատեն ալ աւելի չնորհք պիտի դտնես։

Մուհամմէտ յոտին կալով,

— Պիտի հնազանդիմ հրամանացդ, ըսաւ։

— Այս դիտակը հետդ տար, ըսաւ Մուզաֆֆէր ևլ լեզուվ, և ոտքով դերեզմն անշարժ մարմինը մղելով. երկու ոտքերը կարել պիտի տաս, որովհետև լաւ գործածել չդիտէ։

Էմիրը պալատին ներքին կողմը մտաւ։

Մուհամմէտ գահուն դիմաց կեցաւ, աչքերը դէպ՝ի խոնարհ։

Խիստ մեծ անձկութեան մէջ էր. Էմիրին անհնազանդելը ՀՀատակար էր. բայց իւր կեանքն ալ Սաֆիէրին կախուած ունէր։ Մուզաֆֆէրէն ազատանդ ծածկե-

ըս յանցանքը , այն Մուշաֆֆերէն որ գինքը միայն իւր կատարեալ անձնուիրութեան համար կը սիրէր , եր֊ բեք իրեն պիտի չներուէր : Պարսիկը քանի մը վայր֊ կեան մտածեց . վերջը գերեզմն քով գնաց , ոտքի ուժ֊ դին հարուածով մը մարդը շարժեց : Գերին հառաչանք մ'արձակեց , բայց չը կանդնեցաւ :

— Ոտքի վրայ ելլի՛ր , չո՛ւն , ըսաւ Մուհամմէտ , ինձ մոխիկ ըրէ՛ :

Գերին զարհուրելով կանգնեցաւ և իւր գունատ կերպարանքը ոստիկանաց գլխաւորին վրայ դարձուց :

— Լսեցի՛ր Էմիրին ինձ տուած հրամանն , լմեալեւ ինքզինքդ մեռեալ կերձեցիր :

Գերին հեծեծանօք հառաչեց :

Մուհամմէտ գերեզմն վրայ դորոյալիր ակնարկ մը ձգելով .

— Եթէ Էմիրին չհնազանդիմ եւ քեզ ներեմ , երախտապարտ պիտի ըլլա՞ ինձ ըսաւ :

Գերին ծունկի եկաւ և պարսկին ոտքերը պագաւ . ինքն ալ վոխադարձաբար զգերին գրկեց :

— Ո՛հ , ինչ որ ուզես՝ պիտի ընեմ՛, ըսաւ գերին :

— Եթէ քեզի ըսեմ՝ թէ թռիր , պիտի թռիս . սպաննէ՝ պիտի սպաննես , մեռիր՝ պիտի մեռնիս :

— Այո՛ , այո՛ :

Մուհամմէտ գգերին կանգնեցնելով , իւր ամենա֊ քաղցր ձայնով հարցուց իրեն ,

— Ի՞նչ է անունդ :

— Հապիպ , աե՛ր :

— Ելի՛ր , Հապի՛պ , և պտըտես գնա . . . . . : Աւելի ուշ պիտի ըսեմ թէ ի՛նչ պիտի ընես :

Գերին Մուհամմէտին ոտքերը պագաւ ուրախու֊ թեամբ :

— Աճապարէ՛ , գնա՛ հանդերձներդ եւ կերպա֊ րանքդ փոխե , որպէս զի ոչ ոք զքեզ ճանչնայ , մինչև անգամ հայրդ ալ :

Մուհամմէտ առանց Հապիպին շնորհակալութեանց սպասելու , պալատին դրան կողմն ուղղեցաւ , Հրապա֊

բակին մէջ իրեն սպասող երկու մարդոց հրաման մը տուաւ, հանդերձին երկայն ծալքերը վերցնելով, սկսաւ Բիժիսթեանի ուղղութեանն ընթանալ։ Դուխա բային բնակիչը միշտ զինքը կը դիտէին, իրարու ըսելով,

— Արդեօք Շեյխ-ը մեր էմիրը դողդոջ է որ իւր ամենասիրելին այսպէս քաղաքին մէջ կը վազէ։

Լաւ դաշտիար մը ծնաւ Պարսկին գլխուն մէջ։ Վազած ատեն, մէկ կողմանէ կը մտածէր որ եթէ Բէյ-ին հետ տեսնուելէ յառաջ՝ յալողի ծաֆերը սպա նանել, այլ ևս երկիւղ չունենար իւր աղդարարութե նէն, և կրնայ աղամանդները պահել եւ դերւոյն ոտքերը կտրել։ Մուհամմէտ ուրախ և զուարթ էր, որովհետև կըսիրէր ոսկին և ուրիշները չարչարել։

Երեկոյեան ժամը վեցն է։ Արեդակը կարմրագոյն կը փեղկաշարդէ Դուխարայի սպիտակ տուներն եւ Մի-նէ. դիններն հաւատացեալներն աղօթքի կը հրաւիրեն։ Բէյ-ին խորհրդաւոր բնակարանը խոր լռութեան մէջ ընկղմած էր, բայց այս տունը Մեծ — Մզկիթէն զատող հը րապարակին վրայ օտարոտի աղմուկներ կը լսուին։ Մուրայիկ այսր անդր կը յածին մերձաւոր փողոցնե րուն մէջ, ամէն կարդի մարդիկ կ'անցնին կը դառնան, խանութեան հոդևոր գլխոյն բնակարանը չրջապատող բարձր որմին վրայ անհանդիստ հայեցուածներ ձգելով։ Հրապարակին վրայ վայրկենէ վայրկեան չրջագայող ներուն խումբը կաւելնար և ամենքն ալ յուզեալ կ'երև կին։

—Ուռուս դեռ մը էմիրը սպաննել ուզեց, կ'ըսէր Պարթիներէն մին թիւրքմէնի մը, բաղմաթիւ դինուորներ սպաննելէն վերջը յալողեցաւ խոյս տալ փօրանին վրայ թ'քանելով։ Քաղաքին մէջ պահուած է և յարմար մի ջոցի մը կ'սպասէ մեր Բէյ-ին տունը մտնելու համար։

— եթէ միայն էմիրը սպաննել ուզեր, լաւ ըրած կ'ըլլար, պատասխանեց թիւրքմէնը, բայց փօրանին վրայ թ'քանե՛լ։

— Ախ՛, ըսաւ մուրացիկ մը։ Մէհմէտ Խլիճան տեսաւ,

— Մահու արժանի է այդ անհաւատը ։

Բազմաթիւ Սարթիններ մղկթին կողմը գնացին ։

— Եղբա՛րք , ըսաւ առաջին անգամ՝ խօսող Սարթին , մեր ընթ-ին քնահարանը պահպանենք ։

— Ի՞նչ դէպք անցաւ ։

— Ընհաւատ ուռուս մը ֆօրանին վրայ թքած է։ Խուռն բազմութիւն մը լեցուած էր Մեծ— Մզկիթին հրապարակը ։ Մուհամմէտ իւր մարգիկներով ամբոխին վրայ կը հսկէր ձեռքերն իրարու չփելով ։

Ընթ-ն ատենը գուռը բացուեցաւ . ն-ֆֆաներ-ն դիմաւորը չատ մը ֆ-ֆաներ չրջապատուած և Հաճի—Վաֆիկ-ին ուսին վրայ կռթնած , գմբեթին ներքև երևեցաւ եւ դէպ՝ ի Մզկիթ ուղեցաւ ։

— Խիստ ո՛չ , մրմնջեց Մուհամմէտ ։ վերջը յամբաքայլ իւր պալատը վերադարձաւ , ուր Հապիպ իւր հրամանաց կ՚սպասէր ։

(Շարունակելի)

ՀԱՆԳԻՍՏ

Տ. ՄԵՍՐՈՎՊԱՅ

ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԱՏԱՋԵՒՆ

ՄԻԱԲԱՆԻ

Չ. Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՎԱՆԱՅՍ

Ցունուար ամսոյս 11 ին հանդեաւ ՚ի Տէր, սուրբ վանայս միաբանական ուխտի եղբայրնեբ ջին՝ Ծերունազարդ Տ. Մեսրովբ վարդապետ Այվազեան՝ ՚ի հասակի 83 ամաց։

Հանգուցեալը բնիկ պարսիզակցի էր, ծնեալ 1729 թուին վերկատան. 45 տարիէն աւելի է որ անդամ էր սուրբ վանայս միաբանու թեան։

1829 յունուար 28 ին տարիատադու թեան եւ 1839 հոկտեմբեր 3 ին սրեղայ քահանայու թեան ձեռնադրուեցաւ եւ 1852 մարտ 23 ին ալ վարդապետական իշխանու թիւն առած էր Տ. Տ. Մատթէոս Ա. արքեպիսկոպոսէ Սբրա զան Սբքեպիսկոպոսէ սուրբ վանայս։ Մինչեւ

վերջին տարիներս իր կարողութեան չափով հաստատմութեամբ եւ եռանդուն սիրով Ս. Աստուածածնայ ջահարկին եւ վանքին ծառայած էր. վերջին ակնարկելոյ առիթներն ալ հաստատակաց հայր, եղբայրութեան ալ օրհնութիւն էր. եւ տակաւին ժամառագի պաշտօն վարելով հանդերձ զարմանալի աղօթասկրութիւն ունէր, եւ չերմեռանդութեամբ ժամանակիս նարեկացին զարձած էր, սա տարբերութեամբ որ երանելին Ս. Գրիգոր Նարեկացի իւր աղօթից ճառերը կը հեղինակէր, սա՝ անոր գրածն անգիտալար եւ անմռունչ կրնթեռնոյր, այսպիսի կենցաղ ունեցող ծերունի Հայր մը՝ կը յուսամք որ Աստուծոյ սիրոյն արժանացաւ։

Իւր օր յառաջ երթալով պղտոի կերպով ծանրացաւ, երկու օրի չափ բաւական տկարացաւ՝ բայց առանց անհոգնոյ ծառայելոյ, վերջին օրն ալ դրեթէ ննջեց, որովհետեւ յոյժ հանդարտիկ թմբրութեամբ մը հոգին աւանդեց, օրհնելով Ս. վանքս եւ միաբան եղբայրութիւնս։

Երկրորդ օրը յունուար 12 կիրակի առաւօտ օծման եւ թաղման արարողութիւնը կատարեցինք, աղօթելով առ Ջէր՝ որ մեր ծերունի Հօր մարդկօրէն տկարանալը ներէ՝ երկնային թագաւորութեան վաստայ մէջ ընդունի զինքը՝ ապրուն՝ ի սրտէ կըթաղձար։

ԱՐԻՍՏՈՏԷԼ

Խիստ հարկաւոր է այն հաղորդութիւն անձանց վարուց եւ կենաց վրայ տեղեկութիւն ունենալ, որ իրենց անձն եւ բոլոր կեանքը մարդկային ազգը լուսաւորելու նուիրեցին. ուստի մեր ընթերցողաց ալ հաճելի եւ մանաւանդ օգտակար ըլլալու համոզմամբ, հարկաւոր համարեցանք ցուցոյ մէկ քանի թիւերու մէջ ճշմարիտ փիլիսոփայութեան նախահօրն Արիստոտէլի կենսագրութեան ալ տեղն նուիրել.

Արիստոտէլ Ստագիրա քաղաքին մէջ ծնաւ, իննսուն եւ իններորդ օլիմպիադին առաջին տարին, Քրիստոսէ 384 տարի յառաջ, տղայ մը՝ որ օր մը ցուցաստանի ամենէն մեծ եւ հռչակաւոր փիլիսոփայն, եւ թերեւս մարդկութեան ամենէն կատարեալ ոգին պիտի ըլլար.

Արիստոտէլի հայրը Նիկոմաքոս կը կոչուէր. մայրն ալ՝ որ փեսթիս կամ փեսթիա կ'ըսուէր, երեւելի ընտանիքէ մը սերած էր. Արիստոտէլ Ասկղեպիադեան ընտանիքէն էր. Սակայն ի՞նչ հարկ Արիստոտէլի ազգաբանութեան պատմութիւնն ընել, մինչդեռ նա օր մը իւր դպրացանց հանճարով աւելի փառք եւ համբաւ վաստկելովն՝ իրեն այս կամ այն նշանաւոր կամ անյայտ ընտանիքէն սերելն առ ոչինչ պիտի համարուէր.

Պատմութիւնն Արիստոտէլի կենաց առաջին տարիներուն վրայ մանրամասն տեղեկութիւններ չտալուն մէջ. մեզի այսչափ միայն ծանօք ըսել թէ բաւական դաստիարակութիւն առած էր, որովհետեւ Նիկոմաքոս ո՛չ թէ միայն բժիշկ էր, այլ նաեւ գիտութեանց ալ հմուտ,

եւ հաւանականաբար փիլիսոփայ այնպիսի ժամանակ մը՝ յորում փիլիսոփայութիւնն ամեն տեսակ դիտութեանց մէջ ալ կը մնար։ Նիկոմաքոսի հօրեղբայրն այնչափ տարածուեցաւ իւր բժշկական գործի մը գրոյց պատճառաւ, որ Մակեդոնիոյ փիլիպպոս թագաւորին հօրը Ամինտասայ ապարանքը կանչուեցաւ, և իբրեւ երեւելի բժիշկ հոն բարձր դիրք մ' ունեցաւ. իւր ընակած ապարանքը բերել տուաւ իւր ընտանիքն ալ, եւ անձամբ առաջնակարգ կը դանուէր իւր որդւոյն Արիստոտէլի աւանդուած ուսմանց։

Հաւանական է թէ Նիկոմաքոս կանուխէն իւր զաւակը բժշկական ուսման զբաղեցուց. ապարէզ մը՝ յորում ինքն այնչափ փառք և համբաւ վաստակած էր. Արիստոտէլի դրուածոց այլ և այլ տողերն սոյն կարծիքը՝ այսինքն Արիստոտէլի բժշկութեան ալ տեղեակ ըլլալը կը հաստատեն. եւ մանաւորապէս՝ Ἀνατομὴ անուն դիրքը իւր բժշկական ուսման տեղեակ ըլլալուն ուղղակի եւ որոշ վկայութիւն է.

Մակեդոնիոյ այս ապարանքը՝ ուր Նիկոմաքոսի որդին կը դաստիարակուէր, խիստ յարմար տեղի մ' էր երիտասարդ հոգւոյ մը զարգանալուն. հոն՝ թէ' բանասիրութիւնն և թէ' ուրիշ աղատական արհեստներ կ'աւանդուէին, եւ իմաստուն մարդիկ հոն կը հրաւիրուէին, որպէս զի իրենց աշակերտները դիտութեանց եւ արհեստից ասպարիզին մէջ միանգամայն յառաջադիմեն։ Այս մասին՝ Մակեդոնիոյ թագաւորաց ունեցած մասնաւոր ճաշակն իրենց քաղաքականութեան հետ համաձայն էր, որ կը թելադրէր դիրենք այս կերպով պաշտպան և բարեկամ վաստկիլ բանասիրութեամբ ծաղկեալ ընտանեաց մէջ, որուն արդէն կ'սպառնային եւ քիչ ժամանակէն իրենց իշխանութեան ներքև ընկճելու դիտումն ունէին, զոր վերջապէս Ամինտասայ որդին փիլիպպոս գլուխ հանեց.

Փիլիպպոս՝ որ դեռ երիտասարդ իշխան մ' էր, գրեթէ հասակակից Արիստոտէլի, ընտանեբար կ'սպասէր անոր հետ, եւ դանիկա իրեն բարեկամ կը ճանչ-

նար ։

Մի եւ նոյն ժամանակները , երեւելի ընտանիքէ մը սերեալ ուրիշ անձ մ' երեւեցաւ Մակեդոնիոյ ազարա- նից մէջ , որ երկուքէն ալ , այսինքն թէ' երիտասարդ իշխանէն եւ թէ' Արիստոտելէն հասակաւոր էր ։ Այս անձը Հայրոսպան Դիմոփրիոս բ . ն էր , որ Մակեդո- նիոյ ազարանից մէջ երկայն տարեն մեծ դեր պիտի խազայր ։ Երկու երիտասարդ բարեկամաց համար Հայ- րոսպանը նոր ընկեր մը եւ գրեթէ նախանձորդ մ' եղաւ այս երկուքին ։ Բուսական տարեն վերջը , Հայրոսպանը պատիւ կը համարէր և կը սիրէր ինքզինքն Արիստոտե- լի աշակերտ անուանել , դիտնալով որ դիտութեան հա- մար ունցած հաչակն Արիստոտելէն առած էր , Հայ- րոսպանն հաւատարմութեամբ իւր առ Արիստոտել բարեկամութիւնը պահէց ։

Արիստոտել թէ' դիտութեամբ , թէ' խոհականու- թեամբ և թէ' մեծամեծ պատիւներով կը մեծնար այս մէհ և շողոքորթ յարաբերութեանց մէջ , երբ իւր ծը- նողքը կորսնցնելու դժբաղդութեան մէջ ինկաւ ։ Այն միջոցին տակաւին տան և ճօթ տարեկան էր ։ Իւր ընտանեաց բարեկամներէն Պրոքսենոս կոչուած մէկն իրեն խնամակալ եղաւ , և զինքն իւր հետ Միւսիա դաւառին մէջ գանուած Ատառնա փոքրիկ քաղաքը տանելով , իւր խնամոց յանձնուած որբոյն դաստիարա- կութիւնը չարունակել տալու հոգ տարաւ ։ Արիստո- տել ինքզինքն այնչափ երջանիկ ազարա ցցուց իւր պա- տանեկութեան միջոցին իրեն եղած խնամոց , որ վեր- չապէս , Պրոքսենոսի որդեգրելով , իւր Պիթիասիս աղջկին ալ անոր կնութեան տուաւ ։

Արիստոտել երկայն տարեն չմնաց Պրոքսենոսի խնա- մակալութեան ներքեւ ։ Թէ' ընութեան Արիստոտելի պարգեւած բարձր կարողութիւններէն և թէ' իւր ի- մաստուն հօրը Նիկոմաքոսի իրեն տուած դաստիրէն կըր- նանք մակաբերել և գիւրաւ հասկնալ թէ նա տասն և ճօթ տարուց հասակին մէջ , Միւսիայի փոքրիկ քաղա- քին վարժապետութենէ ձեռաց ներքեւ սորվելու շատ բան

չանէը։ Ա.յն առեն Ա.թէնք էր միայն այն չլացող մէկ տեսարանը՝ յորում մարդկային ամենէն մեծ և զարմանալի աշխատութիւնները կը ծնէին, այն մեծ վառարանը՝ ուսկից արուեստից, դիտութեանց և փիլիսոփայութեան չքեղութիւնն ոչ թէ միայն բոլոր Յունաստան, այլ նաև ամբողջ աշխարհ կը ճառագայթէր։ Ուրեմն միայն Ա.թէնք կրնար Պրոքանոսի երիտասարդ անձին դաստիարակութիւնը կատարելագործել և իր ընդարձակ իմացականութիւնը զարդացնելու կարող վարժապետներ ընծայել։

Կը պատմուի՝ թէ Արիստոտել իւր բարեկամներէն միոյն միջոցաւ Ալեքսանդր պատգամ հարցուցեր է։ Պատգամն ալ սա՝ պատասխաններ է։ «Ա.թէնք գնա՝, և սովթելու հետամուտ եղիր. հոն ընթացդ արգիլելու ոչ ոք աշխատին, քան յառաջ անելու»։

Ա.յս պատգամը, քանի մը բառով Արիստոտելի թէ՛ մանուկը ոչին և թէ՛ ուսման համար ունեցած եռանդը կը յայտնէ։

Վերջապէս Արիստոտել Ա.թէնք կը մեկնի, ինչպէս լինքն ալ՝ի սկսե կը ցանկայր։

Ա.յն միջոցին, ուսանող մարդիկ, կամ պարզապէս դիտութեանց սիրահարները Ա.թէնք կ'ուղևորէին, մ.այն Գլաւկոնի վարդապետութիւնը լսելու համար, ո.րն փիլիսոփայական դպրոցը թէպետ հռչակեալ էր։

Պղատոն, որ Սոկրատայ աշակերտն էր, և գրաւոր բան մը չթողուն համար, անոր վարդապետութեան գրոցն ու չարունակողն էր, այն առեն վաթսուն տարու էր։ Իւր ճարտարախօսութիւնն և իւր ոճոյն բանաստեղծական գեղեցկութիւնները զինքը փիլոսոփայ Ք.նան Հոմերոս հռչակած էին։

Արիստոտել հազիւ թէ հռչակաւոր փիլիսոփային դասերը լսելու ժամանակ ունեցաւ իւր Ա.թէնք դալուն առաջին տարին։ Յիրաւի, դարձեալ միև նոյն տարին էր, (Քրիստոսէ 367 տարի յառաջ) որ Պղատոն իւր Ս.իկիլիա երկրորդ ճանապարհորդութիւնն ըրաւ, ուր նոյն առեններէրը կրտսեր Դիոնէսիոս կը թագաւո-

րեր ։ Պղատոն երեք տարի բունաւորին ապարանքը մնաց , և վերջը հալածուեցաւ ։

Արդեօք ճեմականաց գլխաւորին այս երկայն բացակայութեան միջոցին , Արիստոտէլ Աթէնքի մէջ ի՞նչ ըրաւ ։ Այս երեք տարիներն Արիստոտէլի կենաց ամենէն մթին ժամանակն է ։ Ճշդիւ խօսելու համար , բացարձակապէս չենք գիտեր՝ թէ փիլիսոփային նոյն երեք տարիներն ի՞նչպէս անցուց ։

Յունաստանի ժամանակագրաց չարութիւնն ուղած չէ Արիստոտէլի այս երեք տարուոյ միջոցին ինչ ընելն գրի առնուլ ։ Աթենիոս եւ Եղիանոս Եպիկուրոսի մեկ նամակին խօսքէն առնելով՝ որուն վաւերականութիւնն անընդունելի է , այնպէս հրատարակեցին՝ թէ Արիստոտէլ Աթէնքի մէջ անառակ կեանք մը կ՚անցուներ , և այս ալ իր Պրոքսենոս խնամակալին դէմ դատիարակութեան պատուէն ըլլայ ։ Վերոյիշեալ պատմադիրք ըսած են նաև թէ Արիստոտէլ բոլոր իր հայրենական ժառանգութիւնները վատնելով իր անհանճար գնացից պատճառաւ , թշուառութեան մէջ ինկեր և զինուոր եղեր է ։ Սակայն այս վհճակին մէջ ալ չյաջողելով իւր պարէնը ճարելու համար , սկսեր է Աթէնքի փողոցներուն մէջ դեղեր և անուշահոտ իւղեր ծախել ։

Վերոյիշեալ պատմչաց Արիստոտէլի համար գրածայս խօսքերուն բնաւ հաւատք չենք ընծայեր ։ Եթէ գրածներնուն մէջ ճշմարտութեան կէտ մը կայ՝ այն ալ սա՛ է թէ կարելի է որ Արիստոտէլ Աթէնք դեղարանի մը մէջ աշխատած ըլլայ քիչ մը ժամանակ . կամ իւր Նիկոմաքոս հօրմէն քանի մը տեսակ դեղեր պատրաստելու արհեստն սորված ըլլալով , երբեմն հիւանդներ դարմանելու պարապած ըլլայ , հին ժամանակի բժշկաց սովորութեան՝ ինքն ալ հետևելով ։ Բայց եւ թէ Եպիկուրոսի նամակն վաւերական ալ՝ համարուի , որուն վրայ հաստատած են վերոյիշեալ երկու պատմիչներն իրենց պատմութիւնը , ակարելի չէ , ըսած է Փիլվիճ գաղիացի երևելի բնագէտը , որ այն նամակին պատճառաւ Արիստոտէլի փառքն աղօտանայ կամ նուազի ։»

ՀԻՆ ԱՏԵՆ ԱՆՈՒՇԱՀՈՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԳՈՐԾԱԾԵԼՈՒ ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Այս տեղ հին աղգաց անուշահոտութիւնները գործածելու սովորութեան վրայ պիտի խօսիմք, և պիտի ցուցնեմք թէ անուշահոտութիւնները ո՛րչափ յարգի կը համարուէին հեթանոս ազգաց մէջ։

Պատմութիւնն՝ որ մեզ կը տորվեցուներ աղգաց և ժողովրդոց ծագումը, բարքերն, օրէնքներն ու սովորութիւնները, կը վկայէ նաև թէ անուշահոտութեանց գործածութիւնն ընդհանրացած էր նախնի ազգաց մէջ։ Ամեն տեղ, թէ՛ տուներուն մէջ, թէ՛ հանդերձից թէ՛ կերակրոց և թէ՛ ըմպելեաց մէջ անուշահոտութիւնները կը գործածուէին։ Նորածին մանկան օրօրոցին առջև, ամուսնական անկողնոյն չուրջը, և դերեզմանաց քարեր ուն վրայ անուշահոտութիւններ կայրէին. Անուշահոտութիւնները դիւցս զուններն ու թագաւորները պատուելու և փառաւորելու կը ծառայէին. մանաւանդ պէս չաստուածաց նուիրուած էին իբրև տուրք և իբրև մեծարանք։

Եդիպտոսի Թերէ քաղաքին մէջ, Զրադաշտայ աշակերտներն օրը վեց անգամ անուշահոտութիւններ կը ձգէին այն սեղանին վրայ՝ ուր արբաղան հուրը միշտ վառ կը մնայր։

Հելիուպոլիս, արեգական մեհենին այս մայրաքաղաքը, անուշահոտութիւնք առատօրէն կը գործածուէին, տեսակները փոխուելով արեգական ընթացքին համեմատ։ Ծագած ատեն՝ ուպան * ըսուած տեսակ

*Գաղ. Benjoin. Տաճ. Աբդլպէնա։

ին անուշահոտ խիժը կը դործածուէր. կէս օրը զմուռսը. մարը մոռած առեն ալ՝ էին կոչուած տասն և երկ տեսակ անուշահոտութիւններէ բաղադրութիւնը։

Կորնթոս, Ասորիկ չաստուածուհւոյն տաճարին մէջ իւրաքանչիւր օր այնչափ շատ անոյշ խունկեր կը վառէին որ տաճարին պատերը թանձր ամպոյ մը ներքին անուշահոտութեանային, անանկ որ այս ամպն երեք լեռ նատեն հեռուտորութենէ կը տեսնուէր։

Աստուածաշունչն և երբայական աւանդութիւնը կը վկայեն թէ անուշահոտութիւնք ինչ պաշտօն և արչաւ կարևորութիւն ունէին հրեայ ժողովրդեան կրօնական գործնականներուն մէջ։ Մովսէս մի քանի միջէ կը խօսի թէ վկայութեան խորանին մէջ ինչ տեսակ անուշահոտ իրեր պիտի գործածուին։

Ցկչենք Մոգուց բեթղեհէմի օրօրոցին քով դրած նուէրները. կնդրուկ և զմուռս էին։ Խիստ ազնիւ նարդոսիւ էր որ Մադդաղենացին Քեսիայի ոտքերը օրհնեց. վերջապէս այսօր խունկը մեր տաճարաց մէջ կը ծխի։

Խիստ դիւրին է անուշահոտութեանց խորհրդաւորութիւնը մարդկային պատմութեան ամենէն բարձրը խնդրոց ճառելուն. սակայն աւելորդ կը համարիմք այս տեղ այսպիսի ծանր խորհրդածութիւններ ընել։

Հռոմ, տուներուն առաստաղները կը բացուէին խնջոյից առեն, հրաւիրելոց վրայ անուշահոտութեանց ջրեր սրսկելու համար։ Թէ քաղաքակրթեալ և թէ բարբարոս ժողովուրդներն անուշահոտութիւններ կը գործածէին, թէև ոչ միևնոյն կերպերով։

Ջոնաստանի օրէնսգիրք առեն մը ուղեցին այս աներեւոյթական սովորութեան հակառակիլ. Սողոմ և Լիւդուրդա հրովարտակներ հանեցին սրպէս զի Ջոնաստան անուշահոտութիւններ գործածելու սովորութիւնն իսպառ բնաջինջ ըլլայ. մինչև այն աստիճան սոյն ձեռնօրէնդրաց նախանձը չարժեցաւ որ իւղերեաց

ներն աքսորեցին։ Բայց որովհետև Յունաստանի ժո-
ղովուրդը սովորած էր անուշահոտ իւղեր գործածել
բաղնիքից և յեղափոխութիւն հանից որպես զի աքսո-
րեալներն իրենց աքսորէն կանչուին. այնուհետև ի-
պեփեացներն աւելի պատուաւոր եղան և չինած ա-
նուշահոտ իւղերնին ալ առաջինէն աւելի արժէք ա-
նցան։ Սակրատ ալ անգամ մը փորձ փորձեց այս տե-
սակ խաչակրութիւն մը հաստատելու իւղեփեացներուն
դէմ, սա՛ պատրուակաւ որ ակրք՝ կ'ըսէր նա՝ ապա-
մարդն և գերին անուշահոտ իւղեր գործածեն իրենց
մարմնոյն վրայ, երկուքն ալ մին նոյն հոտը կ'առնեն
նոսա։ Ջեռնարկութիւնն անհիմն և անպօտ էր, ատա-
ղրակացութիւնը նման իւր նպատակին չարհռութիւնա-
աւելի սիրար նղաւ։

Ահաւասիկ իմացանք՝ թէ անուշահոտութիւնք ինչ-
պես հիմայ, նոյնպես հին աստեն ալ կը գործածուէին
և յոյժ մեծարոյ կը համարուէին։

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

ԻՂՁՔ ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐԻ

Ով դու որ գաղդ անընդել,
Չհանգիստ քընոյս ամբոխել.
Մի՞թէ անդէտ էցես ոք
Թէ սիրտ խառնվել չէ՛ բարւոք։
Ալիք վսեմ, բարձր հասակ
Անձին իմոյ քեզ դուշակ,
Թէ ծերունին եմ վահրամ
Սպարապետ հայրախնամ.
Մինչ հայրենեաց որդիք վատ
Յարդիս և այլք ապիրատ
Զակն աշխարհիս Հայաստան
'ի խառարել վուխտացան.
Նոքա եղբարք ծուդայի
Սիրողք զարծաթի և զոսկւոյ,
Մոլեալք 'ի դիւր, չահ անձանց
Քան հայրենեաց 'ի նախանձ։
Ընկճեսցի յաղդէ ազգ
Նոցին անարդ յիշատակ.
Սյլ դուք ընդ իս ողբս առջիք
Չհէդ արքայն իմ Դաւիթ,
Զդաւաճանեալն յիւրայոց.
Աւա՛ղ, անկաւ վառքն Հայոց։
Քանի՛ նախատ, վիշտս հազար
Կրեցի յայնժամ չարաչար.
Ալ նոցայն սիրտ և ոգի

Եղո՛ւկ , դերեալ օտարի ։
Թէ հրաշակերտս այս քաղաք
Ուրդ կայ թաւիւր , յաւերակ ,
Ոչ դերանդի , ձեռն օտար ,
Այր ընտանի զայս արար ։
Թէ քո եղբարք տարագիր
Կան ընդ աչխարհ ցան և ցիր ,
Ո՛չ բազդին հոգմ ատակահար ,
Այլ հեռ նախանձ զայս արար
Օ՛ն , երթիցիր առ նոսա ,
Եւ առ յինէն զայս ուսա .
Եղբա՛րք , ՚ի բաց ղօտարին
Թողէք զսէր մոլեգին .
Զիք յօտարաց մեղ բարիք ,
Սո՛ւտ նոցա բանք , և պատիր ։
Սիրեցէք , այլ մի՛ զօտար ,
Բայց զհայրենին ձեր աչխարհ .
Մի՛ յօտարին դիմէք ծոց ,
փուչք են անդ ձեր հանդուցոց ։
Ձեր լեզու ծնունդ եդեմայ .
Եւ աղգ՝ սերունդ Թորգոմայ .
Եկեղեցի անարատ
Մաքուր և սուրբ և աղատ ։
Այդ՝ ՚ի կամիք ընտրելի՝
փառս ետրոգել հայրենի ,
Օ՛ն , յօտարէն դուք ՚ի բաց ,
Եւ օդնական ձեզ Աստուած .
Զաղատութիւն սիրեցէք ,
Զարդարութիւն պատուեցէք .
Խորհուրդ ձեր դաղտ յօտարէն ,
Եւ սէր ՚ի գործս համօրէն ։

Ա.ՅԼ ԵՒ Ա.ՅԼ.Ք

Ջինաց յաջորդութեան հանդէսը. — Երբոր չինացի մը մեռնի, իւր ծնողքը լաւ մը մեռելոյն աչքերը, քիմքն ու ականջները կը փակեն և բերանը տակ մը կը դնեն. յետոյ ադրիւրի մը քով տանելով մեռեալը, բերանը քիչ մը ջուր կը դնեն, որով մարմինը լուացուած կը համարուի: Երեք օր և երեք գիշեր մեռելոյն վրայ կ'ուլան, և քուրմերը գալով աղօթքներ կը կարդան. երրորդ աղօթքնին կ'ընդհատեն ծնծղայ զարնելու համար: Քուրմերն այլանդակ ձայներ կը հանեն՝ մեռելոյն հոգին դողնալու եկող չար ոգին վերժելու համար: Երեք օրէն վերջը մեռելոյն իւր տօնական զգեստները կը հագցունեն, և դագաղին մէջ դնելով, դերեզմանը պատրաստուած տեղը կը տանին:

Դագաղին առջևէն չորս մարդ բաղկացեալ երկու խումբ կերթայ, ամենքն ալ սպիտակազգեստ. ասիկայ չինացւոց մեծ սգոյ նշանն է:

Առաջին խումբը խոշոր տառերով գրուած մեռելոյն տապանագիրը կը տանի. երկրորդ խումբն ալ մեռելոյն մարմինը՝ պատգարակի վրայ դրած. Բազմաթիւ քուրմեր ալ կ'երթան ճամբան աղօթքներ կարդալով: Երբ դերեզման կը հասնին և դագաղը դնուին կը դնեն, քուրմերը կ'սկսին ծնծղայները հնչեցունել, որոյ կը յաջորդէ անմիջապէս մեռելոյն ծնողաց կոծերն ալ:

Ծուղարկաւորութեան հանդէսը լմննալէն վերջը, մեռելոյն ծնողքն, աղգականներն ու բարեկամները սեղանին չուրջը կը ժողովուին, մեռելոյն յիշատակը պատուելու համար: Քանի մը ժամ, այր և կին կ'սկսին ուտել և խմել, և ուրախութիւնն առաջին տխրութեան կը յաջորդէ: Ա.յսպէս երկնային կայսրութեան (Չինաստանի) բնակիչներն այս տեսակ յուղարկաւորութեան հանդէս կատարելով, այսինքն ըստ սովորութեան

մեռեալն ողբալով, և այնուհետև իրենք զիրենք ուրա-
խութեան, խմելու և ուտելու տալով, առ մեռեալն
պարտքերնին կատարած և չար ոգին ալ մերժած կը
համարին։

Ընտանեաց մէջ քանի մը ընտանիք իրենց մեռելոյ
դագաղները տուներնին կը պահէին. այս սովորութիւնն
երկայն ատեն տևեց, և քիչ ժամանակ կ'ընէ որ կառա-
վարութեան օրէնքն արդիլեց զայս, և հիմայ երեք օրէն
մերմը դիակները գերեզման տրոշուած տեղերը կը տարո-
ւին։

Ընտանեաց բոլոր գաւառաց մէջ գետիններըը խիստ
սուղ են, և եթէ մէկն իւր մեռելոյն համար գերեզման
պատրաստել ուզէ, քիչ մը գետին գնելու համար բա-
ւական մեծ գումար մը պիտի վճարէ։ Ուստի աղքատ
ընտանիքները գերեզմանի ծախքէն ազատ մնալու համար,
իրենց տալոց դիակները հօրերու մէջ կը ձգեն։ Այս
բարբարոս եւ վայրենի սովորութիւնը տեղի տուած է
կարծելու թէ չինացիք անդթաբար իրենց զաւակները
կ'սպանեն։

Հանդիպեցաւ պատահմանի։ — Աղքատ կին մը Մակեդոնիոյ
փիլիպպոս թագաւորին քով կ'երթայ իւր դատը պաշտ-
պանել տալու համար, արդարութեան եւ իրաւանց
կողմը բռնելով։ Թագաւորը գինքը կը մերժէր, դատ
տեսնելու պարապ ժամանակ չունենալը պատրուակ առ-
նելով։ Կինը վհատելով՝ այսպէս չարունակ մերժուելէն
եւ իւր ձայնն անլսելի մնալէն, անգամ մ'ալ սաստիկ
ղչրայաւ եւ թագաւորին պատասխանեց. «Եթէ ըստ
իրաւանց եւ արդարութեան դատ տեսնելու պարապ
ժամանակ չունիս, մի՛ թագաւորէր՝։» Թագաւորն այս
արտառուչ խօսքին զօրութեան խելահատ եղաւ, զոր
տառապանալ կինոջ արդար դատմունքը բարբառել կ'ուտար,
եւ բնաւ չզայրանալով, անմիջապէս կինոջ իրաւունք
ըլլաւ։

Բռնաւոր թագաւոր մը օր մը քանի մը հոգի ըս-

պանեալ ուզեց, որպէս թէ զինքը դաւաճանել ուզած ըլլան. իւր առաջին խորհրդականը կանչել տալով, ըսաւ անոր. հաւատարիմ խորհրդականս, այսօր քանի մը մարդ ապանեալ պիտի տամ, կեանքս ինձմէ վերցնել ուզելնուն համար. խորհրդականը՝ որ լաւ գիտէր թէ անոնք անմեղ էին, ըսաւ Թագաւորին. յանիրաւի սպանել պիտի տայք այդ մարդիկը, որովհետև անոնք բնաւ այդպիսի չար խորհուրդ մը յղացած չեն իրենց մէջ. Թագաւորը զայրանալով, կը պատասխանէ. ես զքեզ մինչև յարդ հաւատարիմ կը կարծէի, սակայն այնպէս չէ եղեր, և շատ խաբուեր եմ, զքեզ ալ մեռցնել պիտի տամ, այն դաւաճաններուն համախոհ և համակամ ըլլալուդ համար. խորհրդականն՝ առանց վարանելու և առանց վրդովման փոքրիկ նշան մը ցոյց տալու իւր դիմագոյ վրայ, կը պատասխանէ Թագաւորին. «Տէր արքայ, մինչև վերջը քեզի հաւատարիմ մնալս իմ առաջին պարտքերէս մին է. բայց սա լաւ ըմբռնէ՝ թէ հաւատարմութիւնս ոչ թէ սուտ վկայելով՝ այլ ճշմարտութիւնը խօսելով յայտնի պիտի ընեմ.»

ՑԱՐՄԱՇ Ի ՏՊԱ. Ջ. Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱՆԻ ՎԱՆԱՅ

Printed and published by Ramchandra Govind & Son,
Kirtane's Printing Press, Girgaum, Bombay.

ՕՈՅՍ ը կերեւի ամիսն անգամ մը 64 երեսէ բաղկացեալ տետրով մը ։ Գինն է ամեն տեղւոյ համար մէկ տարին երկու արծաթ մէճիտիէ ։ մէկ ամսուան համար՝ երկու արծաթ մէճիտիէ առանց ծախուց ճանապարհի ։

ՕՈՒՄՈՑ հետ յարաբերութիւն ընելու համար պէտք է թղթակցիլ յանուն խմբագրութեան ։

ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՖԵՂԵՐ

Կ. ՊՕԼԻՍ· Գրավաճառ եղբարք Գալֆեան ։ Ջաքմաքճըլար եօղուշու

ԲԵՐԱ · Վճռավաճառ Ստեփան աղա Նիւլէրեան ։ Ֆօղրու եալ պարադան , թիւ 173

ՆԻԿՈՄԻԴԻԱ · Մ· Յովհաննէս աղա Պաղճեան

ՊԱՐՏԻԶԱԿ · Մ· Յարութիւն աղա Մ· Կարապետեան

ԱՏԱԲԱԶԱՐ · Պ· Ախթնակ Յ· Եբամեան

Ի ՄԷՐՏԷԿԵՕԶ Տ· Վրթանէս Քահանայ Տէրտէրեան

ՊՐՈՒՍԱ· Մ· Ստեփան աղա Թանկերեան

ԿԷՑՎԷ· Ազարիկ աղա Մ· Յ· Եբամեան

ԱՆԴՐԻԱՆՈՒՊՕԼԻՍ ·Թորգոմեան ընկերութիւն

ԿԱՐՍ · Մկրտիչ էֆէնտի Էրամճեան